

DUCH A SVĚT

RENÁTA TYRŠOVÁ:

LIDOVÝ KROJ

**V ČECHÁCH,
NA MORAVĚ, VE SLEZSKU
A NA SLOVENSKU**

II. VYDÁNÍ

F. TOPIČ, PRAHA

DVCH A SVĚT

DVCH A SVĚT

DVCH A SVĚT

DVCH A SVĚT

DVCH A SVĚT

DVCH A SVĚT

DVCH A SVĚT

DVCH A SVĚT

DVCH A SVĚT

Z KNIH

3875K01011

VYDANÉ SVAZKY › DUCH A SVĚT◀

1. Dr. K. HOCH, *NOVINY*.
2. Dr. V. J. HAUNER, *VÁLKA*.
3. Prof. Dr. J. MATIEGKA, *DUŠE A TĚLO*. (Ilustrováno.)
4. Dr. OTAKAR ŠEVČÍK, *KARTELY*.
5. Dr. F. X. HARLAS, *JAROSLAV ČERMÁK*. (S 31 obr.)
6. Prof. Dr. ART. BROŽEK, *ZUŠLECHTĚNÍ LIDSTVA*.
7. Dr. HANUŠ OPOČENSKÝ, *PROTIREFORMACE V ČECHÁCH PO BITVĚ NA BÍLÉ HOŘE*.
8. Dr. R. ROLÍČEK, *ŽIVOT VENKOVA*.
9. Doc. Dr. BOH. JEŽEK, *DRAHOKAMY*. (Se 6 obr. příl.)
10. Ing. KAREL F. ČAŠKA, *VYUŽITÍ TEPLA*.
11. Ph. Dr. A. MATĚJČEK, *UMĚNÍ 19. STOLETÍ*. (S 26 obr.)
12. Doc. Dr. V. DVORSKÝ, *PŘÍMOŘSKÉ ZEMĚŘÍŠE RAKOUSKO-UHERSKÉ*.
13. Prof. Dr. J. V. ŠIMÁK, *HUS A DOBA PŘED NÍM*.
14. Ing. STANISLAV ŠPAČEK, *PÉČE O INVALIDY A JICH PŘAČOVNÍ VÝCHOVA*.
15. RENÁTA TYRŠOVÁ, *LIDOVÝ KROJ V ČECHÁCH, NA MORAVĚ, VE SLEZSKU A NA SLOVENSKU*. (Ilustrováno.)
2. vydání 1918.
16. Dr. V. NEDOMA, *OCHRANNÁ PÉČE O MLÁDEŽ V CIZINĚ I U NÁS*.
17. Prof. Dr. J. A. THEURER, *OCHRANA BUDOV PROTI BLESKU*. (S tabulkami.)
18. Doc. Dr. ARNENOVÁK, *KRITIKA LITERÁRNÍ. Metody a směry*.
19. Doc. Dr. ARNENOVÁK, *KRITIKA LITERÁRNÍ. Zásady a praxe*.
20. Prof. Dr. K. ENGLIŠ, *SOCIÁLNÍ POLITIKA*.
21. Prof. Dr. EDV. BABÁK, *VÝŽIVA ROSTLINAMI*.
22. Insp. LEOP. WEIGNER, *LIDOVÉ A NÁRODNÍ UMĚNÍ*.
23. Prof. Dr. ČENĚK ZÍBRT, *KOUZELNÝ PROUTEK*.
24. Doc. Dr. O. FISCHER, *OTÁZKY LITERÁRNÍ PSYCHOLOGIE*.
25. Dr. JAN SV. PROCHÁZKA, *OCHRANNÉ OBLASTI PŘÍRODNÍ*. (Ilustrováno.)
- 26-27. Dr. E. SIBLÍK, *TANEC. Projev života a umění*. (Ilustrov.)
28. Prof. ZDENĚK KOBZA, *POTRAVINY*. (S tabulkami.)
29. Ing. FR. ŠTĚPÁNEK, *ZÁZRÁKY MODERNÍ LUČBY*.
- 30-31. Prof. Ing. VLADIMÍR LIST, *ELEKTRISACE PO VÁLCE*.
32. Prof. Dr. EDV. BABÁK, *ŽIVOT, A TEPLA*.
33. Dr. JIRÍ GUTH, *O JIDLE A PITÍ JINDY A JINDE*. (Ilustrov.)
34. Dr. KAREL ČAPEK, *PRAGMATISMUS*. (S podob. W. Jamese.)
- 35-36. Ph. Dr. JAROSLAV ŠAFRÁNEK, *ELEKTRINA VĚ SLUŽBÁCH LÉKAŘSKÝCH*. (Ilustrováno.)
37. DR. K. AMERLING, *JAN EV. PURKYNĚ, badatel, reformátor a buditel. K stoletému výročí jeho doktorátu*. (S podobiznou.)
38. Prof. CYRIL ryt. PURKYNĚ, *MOŘE — KOLEBKA ZEMÍ*. (Ilustrováno.)
- 39-40. FR. FRÝDECKÝ, *MLADÉ SLOVENSKO*.
41. svazkem bude: Dr. ANTONÍN KOLÁŘ, *ŘECKÁ KOMOEDIE*.

AA5/44

ÚSTREDIE
LUDOVEJ A UMELECKEJ VÝROBY
BRATISLAVA

Veľctění paní
Stodolní

V Praze 6. 12. 1918

R. Týřová

inv. č. 1011

DUCH A SVĚT

SPISY POPULÁRNĚ POUČNÉ
POŘÁDÁ JAN EMLER.

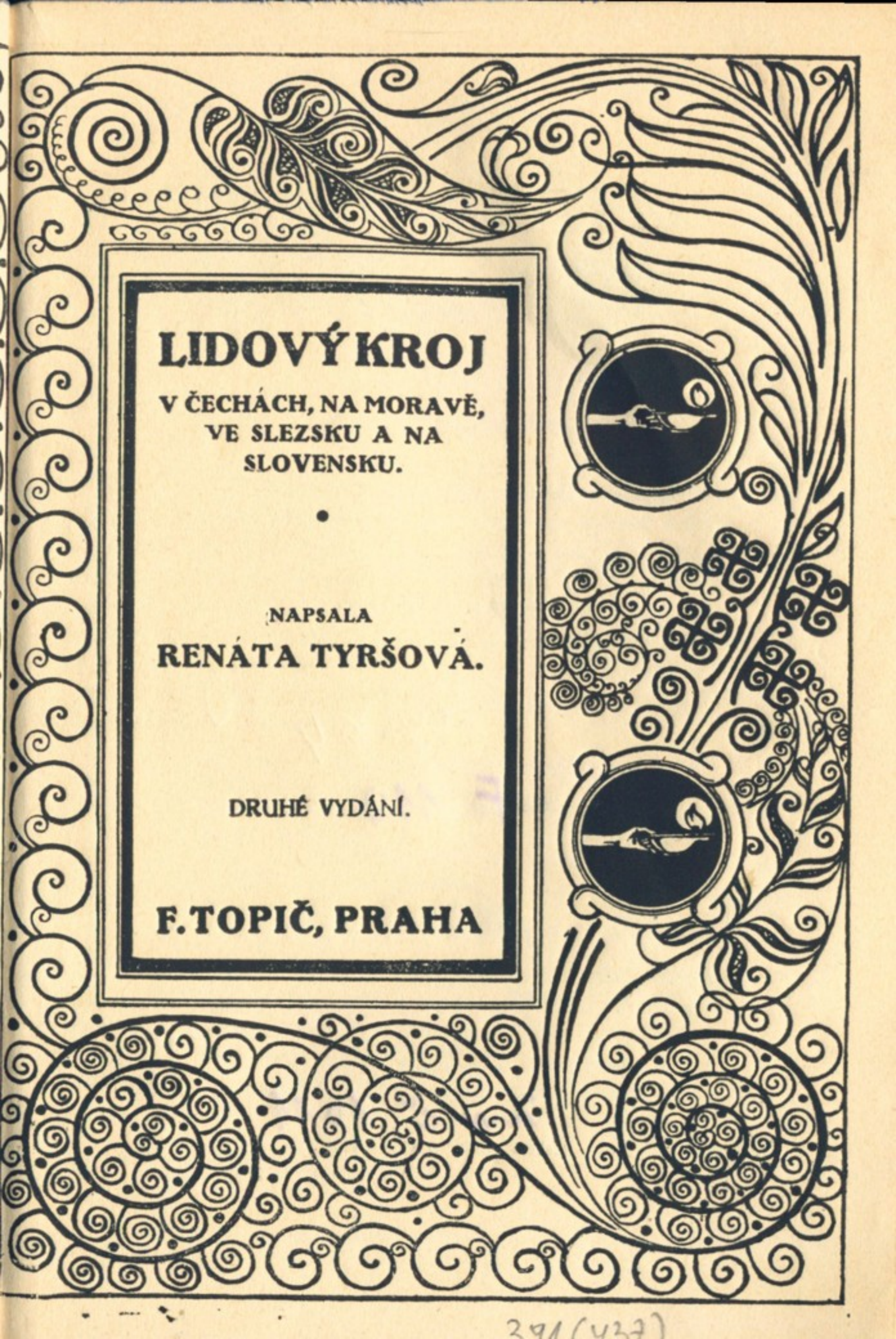
15.

RENÁTA TYRŠOVÁ:

LIDOVÝ KROJ

V ČECHÁCH, NA MORAVĚ,
VE SLEZSKU A NA
SLOVENSKU.

F. TOPIČ, PRAHA

LIDOVÝ KROJ

V ČECHÁCH, NA MORAVĚ,
VE SLEZSKU A NA
SLOVENSKU.

NAPSALA
RENÁTA TYRŠOVÁ.

DRUHÉ VYDÁNÍ.

F. TOPIČ, PRAHA

391 (427)

B. 174

Veškerá práva vyhrazena.

VI D 390

~~F 110~~

zv. č. 1011

Tiskem „Unie“ v Praze 1918.

Vývoj zájmu o lidové umění.

Zájem o národní píseň, o zvyky, nářečí a pořekadla vesnického lidu předcházel u nás zájem o lidové kroje a jejich výzdobu řadu let. Zmínky o krojích nalezneme ovšem sem tam roztroušeny i ve spisech prvních buditelů. Vědomí o národním významu původního, svérázného kroje snad po prvé proniklo v znělce Kollárově — Slávy dcera znělka 113 — kde básník o své Kochance píše, jak se rozhodla krojem dát na jevo své citění:

Pak hned slala pro krejčíře svého:
Dnes mi hotova buď kasanka,
sukně a šat celý, Slovenka
jak jej nosí času dávného.

A když na se vzala
čelenku, klok, ryzu, matrinku,
závoj, stokrát krásší se mi zdála.

Pokud vím, po prvé se tu uvádějí původní, staré, slovenské názvy krojových součástí. Také další písemná svědectví, která máme o zájmu pro lidový kroj, jsou z per beletristů, mezi nimi na prvním místě od Boženy Němcové. Je příznačno pro duševní směr

její doby, že Čejka Němcové takřka zazlívá její zálibu v pozorování a zaznamenávání krojových zvláštností, o nichž podávala zprávy pro nás nyní dvojnásob cenné, do Květů i do Včely, v letech čtyřicátých a jichž ve svých cestopisných črtech všude si všímá, znalať ještě Chodsko a Slovensko v plné zachovalosti krojové.

Výtvarní umělci počali si všímati lidového kroje hned za prvních zábřesků snahy po znárodnění umění. Mezi nejstarší publikace o krojích sluší počítati litografované obrazy moravských a slovenských krojů, které Petr Bohúň pomocí „Tatrina“ vydal u vdovy Machkovy v Praze. Rok osmačtyřicátý, vzbudivší zálibu v rázovitých malebných stejno-krojích, přivedl některé malíře k studiu lidového způsobu odívání. Za reakce let padesátých tato záliba arcit' skoro zúplna vyprchala. Jediný, který ostal věren studiu, na sklonku let čtyřicátých započatému — Josef Manes — náleží způsobem, kterým se díval na poklady lidové tvořivosti, k zákopníkům moderního studia národopisného, zároveň první — ba tehda jediný mezi umělci — okázav cestu, kterou lze těžiti z těchto pokladů pro tvoření nové.

Josef Manes, se svým bratrem Kvidonem, chystali se vydati dílo o krojích československého selského lidu. Sbírali materiál, jak se dalo, bez podpory a opory, za nejtěžších poměrů. Malá část tohoto materiálu byla i uveřejněna hrubými rytinkami v časopise Erinnerung r. 1859, s podrobnými, cennými slovními popisy. Ostatní vzácný materiál na Slovensku, na Moravě, ve Slezsku a v Čechách nasbíraný ostal ležet neupotřeben.

Národní slavnosti, průvody a tábory z let šedesátých oživily v širší veřejnosti zase poněkud zájem

pro lidové kroje. Chodové, Hanáci, Slováci i Valaši se na ně dostavovali v krojích, které ještě nosili, z jiných krajů se často hleděli obléci v „selské kroje“ sestavené z polá z kusů nedávno odložených, z polá z nových, často málo vkusných dodatků. Na opentlených koních selských banderí, na ověncených žebřinových vozech vyjímalo se to vše velmi malebně, ale obecenstvu bylo to přec jen hlavně pro veselou podívanou, ač nelze upříti, že význam původního zvláštního kroje národního se již i tehdy vycit'oval.

Prvním projevem hlubšího zájmu pro lidové kroje a jejich výzdobu byla v Praze výstava, kterou na Střeleckém ostrově uspořádalo Náprstkovo museum z iniciativy prof. Studničky, r. 1882. Mezitím též na Moravě se počal šířiti zájem pro kroje vesnického lidu právě asi v té chvíli, kdy v severní a střední části země lid je počal šmahem odkládati. Zájem tento, který se zprvu soustřeďoval v úzkém kruhu rodiny Wanklových a jejich přátel, našel prvního zevního výrazu ve výstavě pořádané r. 1885 Vlasteneckým musejním spolkem v Olomouci. Na obě výstavy sešly se věci jednak zapůjčené od samotných majitelů a majitelek z kruhů selských, jednak objevily se tu již i věci odložené z rukou prvních sběratelů lidových krojů a výšivek. O krojích slovenských podala o rok později překvapující přehled výstava pořádaná Živenou v Turč. Sv. Martině.

Museum Náprstkovo, obrátivši se provoláním k majitelům vystavených předmětů, zvláště krojových součástí již odložených, sebralo darem i koupí značné množství kusů, které dnes k vzácnostem náležejí, podobně i Museum Olomoucké. Byly to první projevy sběratelské činnosti národopisné, která se brzy na to netušenou měrou rozvinula.

Sbírání součástí krojových a jiných výšivek i krajk a záhy potom též nádobí, nábytku, různého nářadí, psaných modliteb, vyobrazení budov sešelských atd. šlo ruku v ruce se studiem těchto památek naší původní lidové kultury a zejména Slovensko s se stalo, po příkladu Manesem daném, cílem bedlivého pozorování jak badatelů českých, tak moravských. Také umělci, malíři i sochaři přiklonili se opět k studiu lidu vesnického, z různých stanovisk, jak to s sebou nesl různý směr jednotlivých umělců.

Obec badatelů a sběratelů se šířila a jaksi samostatně se zorganizovala vzájemnými styky, rozšiřující se každým podnikem výstavním, ať místním, ať všeobecným. Jubilejní výstava zemská z r. 1891 se svojoji českou chalupou, po ní četné výstavy krajinské, kterere ostatně předcházela o kolik let výstava v Jindř. Hradci r. 1887 pořádaná a konečně v nejširším měřítku Československá výstava národopisná, rozvířily zájem pro lidové umění a lidovou kulturu v ve vrstvách nejširších a zanechaly zároveň hluboké stopy ve způsobu, kterým nadále lidovědné badání bylo pěstováno. K museu Náprstkovu přidružily se rokem 1893 počínaje selské sály Zemského Musea a po výstavě r. 1895, Československé museum národopisné, na venkově řada krajinských museí, na Moravě konečně i sbírky Zemského musea v Brně a kromě toho sbírky soukromé.

Založením „Českého Lidu“ (r. 1892) poskytnuta příležitost k uveřejňování studijního materiálu sloverem i obrazem a k jeho zpracování; o pět let později založen „Národopisný Věstník“ účele obdobného. Vedle toho došlo během let k vydání řady zvláštních publikací. Některé vztahovaly se k úzkému okruhu některého kraje, jiné obíraly se s určitého hlediska,

ať národopisného, ať estetického, jednotlivými obory tvůrčí činnosti lidové, — kroji, ornamentikou textilní, krajkami, keramikou, lidovým stavitelstvím atd.

Hojně snesený a zpracovaný materiál podepřel také snahy po oživení lidového umění, po zužitkování zbytků lidové tvořivosti, co základu pro tvoření nové. Snaha tato se porůznu uplatňovala v různých oborech, nejvíce ovšem, povahou věci — na oživení lidové ornamentiky textilní, na výšivkách, krajkách a krojích v kruzích školních. Výsledky těchto pokusů nebyly ovšem vždycky zdařilé, těm, které byly dobré a vývoje schopné, scházelo pozadí obratné organizace obchodní, aby šíře se ujaly, a tak nedospěli jsme v tom směru daleko a to ovšem též i proto, že slibné začátky vždy zas přerušeny působením vlivů cizorodých, v tu chvíli právě módních.

Poněkud lépe dařilo se snaze obchodně organizovat zbytky lidové tvořivosti tam, kde se během let z původního lidového umění vyvinul domácí průmysl vyšivačský neb krajkářský. Však i tu zasáhly cizí ruce v organizaci, která, jsouc autonomně řízena, byla by se vynasnažila o udržení starých domácích tradičních vzorů a způsobů práce. —

Jak ze stručného přehledu, který jsem tu podati se pokusila, je zřejmo, nabyl zájem o výtvarné projevy lidové kultury během půlstoletí tvářnosti mnohostranné, dotýká se různých oborů národní práce a různých okruhů činnosti vědecké i umělecké.

Any slavnosti, výstavy a divadlo vzbudily též u širších kruhů, jimž není možno sledovati odbornou literaturu, hlubší zájem pro výtvarné projevy lidové tvořivosti, soudím, že tento přehledný obraz o českoslovanských lidových krojích a jejich výzdobě čte-

nářstvu našemu bude vítán. Cítímet' všichni, že v záplavě cizoty, se všech stran a různými cestami k nám se hrnoucí, jasná nota svérázu v těchto projevech zachovaná našeho národního ducha posiluje a kmenově nás jednotí

Úvodem.

Lidový kroj lze všude rozlišiti v **k r o j v š e d n í** a v **k r o j s v á t e č n í**. Jen v nejchudších krajích Slovenska, kde se dosud zachovaly starobylé jednoduché útvary krojové, oděv nedělní se liší od šatu do práce pouze tím, že je novější a čistě vyprán. Předmětem našeho popisu bude ovšem kroj sváteční, v kterém lidová záliba v ozdobě a naivní pud kráslicí plně se rozvinuly. Primitivnější kultura je v mnohém ohledu obřadnější nežli kultura pokročilá, aspoň pokud zevnější úpravy se týče, a také způsob odívání našeho lidu nebyl prost určitých předpisů a vžitých zvyklostí obřadných. Často setkáváme se tu s přesnými předpisy užívání barev v tom neb onom období církevního roku, o pohřbech a veselkách, úprava hlavy, nošení svrchního oděvu řídí se často dle toho, jedná-li se o cestu do chrámu, o funkci při křtu, neb o cestu do hospody k muzice. Co svobodným příslušelo, nesměli nositi ženatí a vdané a naopak.

Nejvýznačnějšími zvláštnostmi vyznamenal se **o d ě v n e v ě s t y** a jejích družic. Kde kroj již pozbyl starobyle ryzích útvarů, zachoval se sem tam zvyk nevěstu strojiti v některé již odložené části oděvu a někde i svatebčané bérou na se podobné starožitné části oděvní. Největší péče věnuje se úpravě hlavy nevěsty. Kdyby bylo lze vedle sebe

vystavití svatební věnce nevěst od Domažlic po Tatry, shledali bychom všude týž základní typ, sestávající z lepenkové korunky, obložené dělaným kvítím, pozlátkem, dracounem, zrcadélky a okrášlené spoustou stuh po zádech splývajících. Jsou při tom též rozdíly v korunkách nevěstinských, o jichž podrobnostech ovšem se tu šířiti nelze. Nejnádhernější ze všech byla parta nevěsty hanácké, z jejíhož temene vlálo na třicet loket červených stuh.

Ku čepení nevěsty po oddavkách braly se buď krásné čepce, tvaru v místě obvyklého, buď čepce starších forem, již odložené. Jen na Blatech zachoval se obyčej v podstatě své velmi starobylý, zavíjení nevěsty ve zvláštní vyšívanou rouchu, která se kladla přes čepce pod plenu, jejíž cípy na temeni hlavy se uvazovaly.

Též ke křtu a úvodu vztahovala se řada starých, tradicí posvěcených předpisů a zvyklostí. Z těch nošení úvodnice se zachovalo dosud někde na Moravě a sem tam na Slovensku. Úvodnice je podlouhlé prostěradlo, podél krášlené vyšívaným pruhem a někde i vložkou krajkovou. Složenu tak, aby vyšívaná okrasa vynikla, vzala si ji nevěsta přes ramena na cestě do kostela, jdouc k úvodu měla do ní i děcko zahaleno. Slovácké ženy nosí někde plachty úvodní vůbec ke všem slavnostním příležitostem, jsou jakýmsi posvátným odznakem ženy-matky. Úvodnice dědily se od matek na dcery, někde, když staré zvyky mladým pokolením povrženy, poručily si stařenky, aby se svojí úvodnicí vloženy byly do rakve. Pieta sběratelská přemnohé ovšem zachovala a náležejí nyní zejména žlutě vyšité nádherné úvodnice hanácké, jakož i úvodnice valašské, s krásnou bílou výšivkou, k nejcennějším kusům sbírek musejních.

Také d ě c k o při prvním vstupu do „občanského života“, při křtu, mělo svoji tradiční okrasu. Byla to někde vyšívána peřinka (podobných „karmazínových“ peřinek zachovalo se ještě několik v Polabi), někde i vyšíváný povijan, ale hlavně karkulka, na které se soustředilo pestrých výšivek ve vkusu místním co možno nejvíce. V Čechách, v letech dvacátých, se karkulky též pletly z jemné bavlny, na kterou navlečeno bůstku tak, aby tvořily umělý pestrý vzor. Karkulku nosívala děcka do roka. Slovácké matky na „garguli“ rády našívají „frče“ z červených stuh, které chrání před uhranutím. Jinaký oděv dětský sestával do dvou tří let ze zcela primitivních šatečků bez zvláštní okrasy, v Čechách místy kanduš zvaných. Od tří let přibírají a přibíraly matky již k parádění děti jednotlivé kousky oděvu velkých, drobné rukávce, vyšitou košilku ke gatím. Pětileté děcko již bývalo a někde dosud je zdrobnělým obrazem kroje dospělých, jen hoši do dvanácti, čtrnácti let nenosí na Slovácku nohavic, ale pohodlné gatě. Děvčátko slovácké vyjímá se v naškrobených rukávcích, šustivém šorci a miniaturní kordulce právě tak pitvorně roztomile jako šestileté princezny v španělském kroji, které z podobizen Velasquezových a jiných mistrů známe. Zvláštní dětské ustrojení je móda poměrně nová, která před francouzsko revolucí přišla z Anglie, — našeho venkova se tenkrát ovšem nedotkla.

* * *

Ač rozměry této knížky nutí k soustředění obsáhlé látky co nejhutnějšimu, musíme se přece dotknouti otázky stáří našeho kroje lidového a otázky jeho souvislosti s celkovým vývojem kroje v městech a

čochy“, někde „kopytce“ — z hrubé vlny pletené a barevně proplétané, v Dalmácii v horách nosí se zcela podobné. V zimě obouvají se „papuče“. Na Detvě omotávají nohy do krpců „onuckami“.

V bohatších krajích vytlačily tuto původní, pro horský kraj zvláště vhodnou obuv, již boty. Boty nosí se na Slovensku různé, povětšinou „čizmy“ východního původu, někde boty německé. Na úhledné čizmy potrpí si muži i ženy.

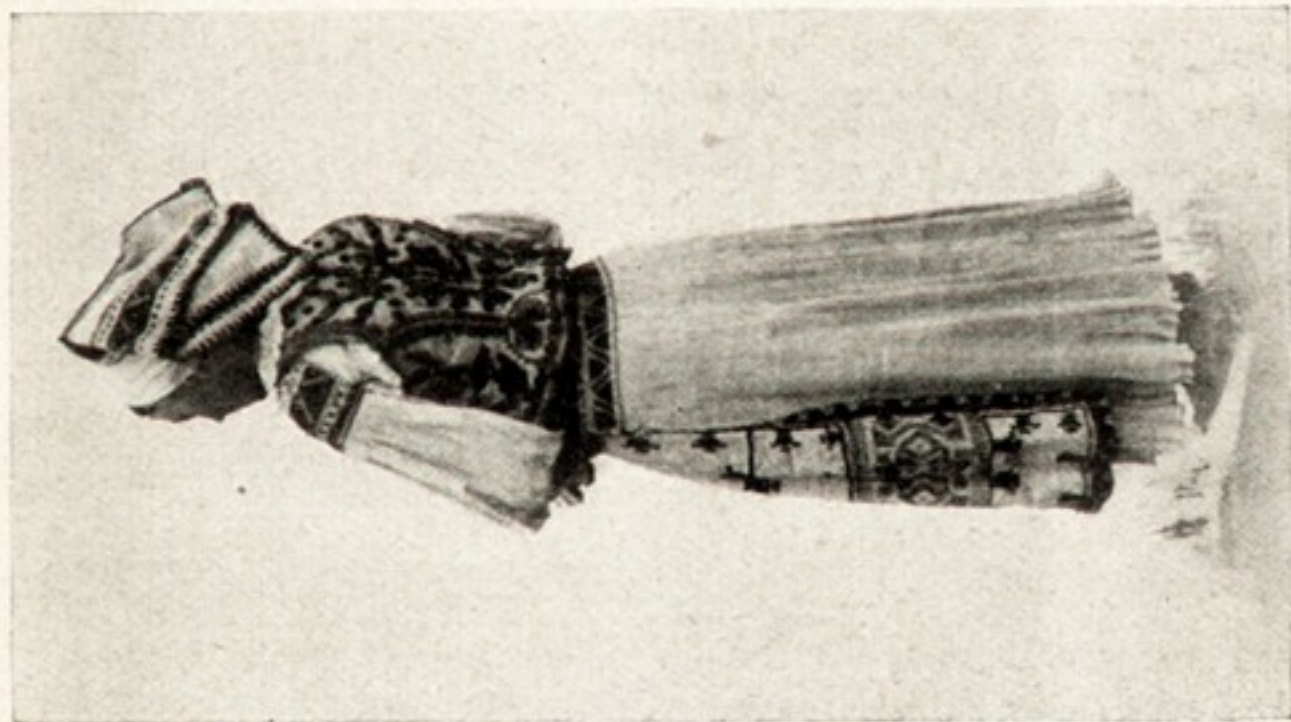
Základními součástmi mužského kroje na Slovensku jsou: košile, gatě neb nohavice, kordule bez rukávů neb kožušek, dlouhá širíca či balena, kabaně, kožich málo přes boky sahající.

Košile slovenská dosahovala v nejstarších krojích po pas, kde širokým opaskem byla k tělu přitažena. Někde byla ještě kratší (tak je tomu dosud v jihovýchodních stolicích), ponechávajíc nad opaskem kus nekrytého těla. Je primitivně z rovných kusů plátna sestřižena, s rovnými, širokými rukávy. Rukávy, někde ani k zápěstí nesahající, jsou na kraji výšivkou zdobeny a k tílku košile „priscinkovány“, totiž ozdobným švem všity. Rukávy u zápěstí zdrhnuté do „obalků“ — „německé“ — jsou útvarem novějším. Úzký obojek košile (někde „ház“ zvaný) se svazuje tkalounkem neb šňůrkou, v nejprimitivnější podobě ostává otevřen a spíná se mosaznou jehlicí (tak dosud sem tam v Spišské stolici v Čičmanech, v Gemeru). Také rozpareček, vždy aspoň ozdobně obšitý, někdy v bohatou náprsenku rozvedený, se často svazuje šňůrkami neb i někde ještě spíná jehlicí. Přeložené límečky se na slovenských košilích nevyskytují.

Stejně primitivního střihu jako košile jsou gatě. Je to letní všední nošení ve většině krajů slováckým

Obr. 1. Slovácká nevěsta z Derfie.
Fotogr. J. Křiváň.

Obr. 2. Žena z Čičman.
Fotogr. J. Koula.

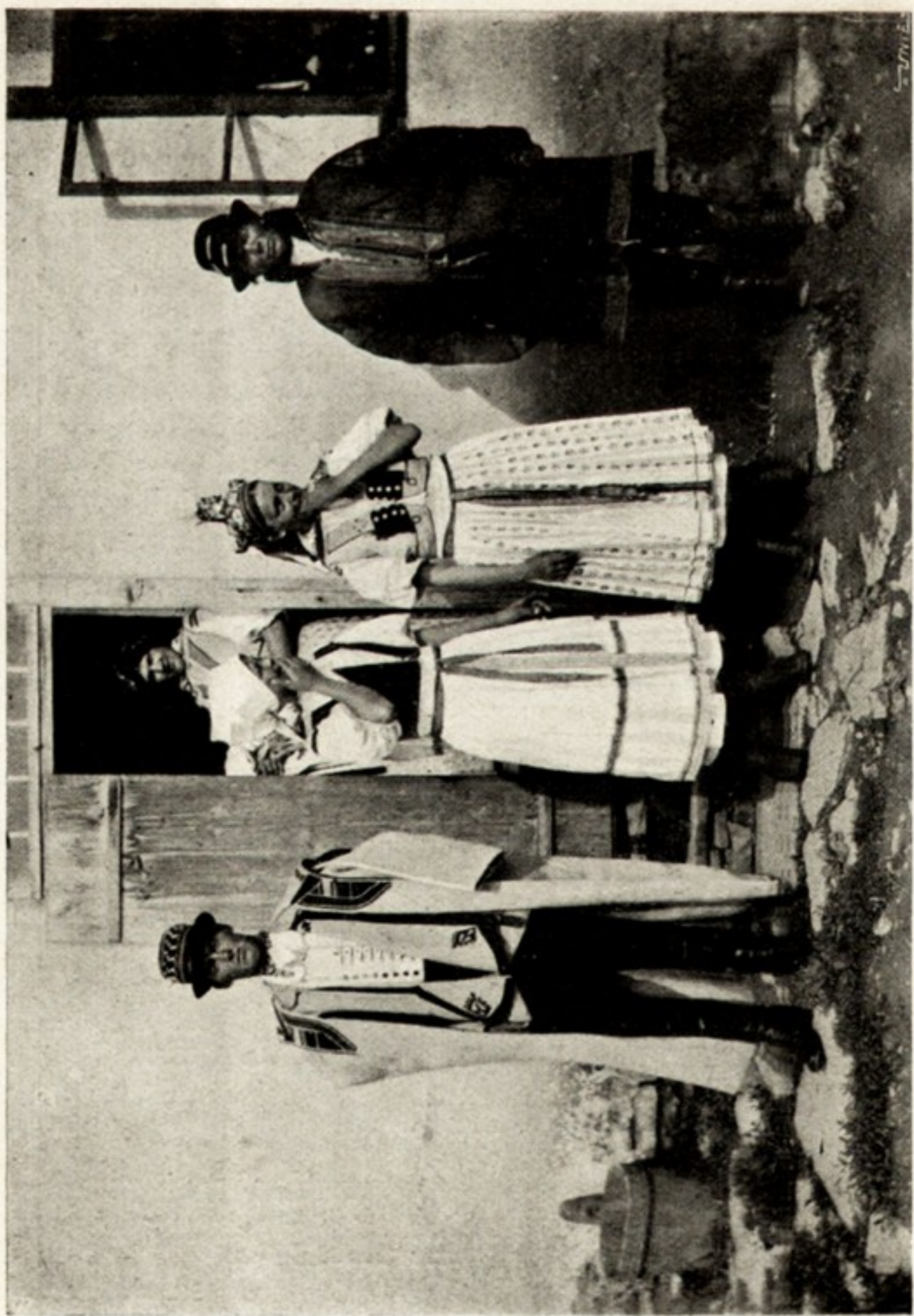

Obr. 3. Jinoši z Detvy. *Fotogr. J. Kcoula.*

Obr. 4. Židkovjanky. (Z okoli Hrozenkova.)

Fotogr. J. Koula.

Prof. Koula jal se soustavně projížděti Slovenskem, když byl před tím podrobně poznal moravské Slovácko, jehož kroje důkladně se jal tehdy popisovati prof. Klvaňa. Obrátil zřetel k podrobnostem provedení, ke způsobu ušití, střihu a výzdoby a dovedil přesvědčujícím způsobem starobylost těchto prvků oděvních. Poznali jsme takto ženský rubáč jako kus oděvní starobylého původu, rukávce neboli oplecko jako jeho doplněk a stejně též starý původ nesešité sukně slovenské, podobně nohavic mužských a krátké košile. Vysvětlil se nám způsob vrapování, drobného zřasení vlhkého plátna na slunci neb na peci sušeného, které snad má své analogie až v starověku řeckém. Vysvětlil se nám původ ozdobných švů na základě primitivního šití hrubými jehlami, které není sešíváním, ale spojováním dvou okrajů plátna skrze vytažená vlákna. Vysvětlil se nám primitivní střih hlavních kusů oděvních atd. Je zajímavo, že též v jiném oboru práce, — v pletení čili paličkování krajek, — M. Smolková, jež po Slovensku šla po stopách nejstarších domácích způsobů provedení, našla základní, docela primitivní prvky techniky pletení krajek, z kterých se vyvíjela domorodá krajka organickým postupem od hrubého k jemnému, od jednoduchého k složitějšímu a nejumělejšímu. Staré, podáním dochované názvy a výrazy svědčí tu stejně jako terminologie oděvní a označování druhů výšivek a vzorů o domorodém původu.

Mezitím dospěl dr. Zíbrt, na základě starých, písemných pramenů k vědomí, že i staří Čechové po venkově se odívali způsobem podobným onomu, který dosud v odlehlejších stolicích slovenských se zachoval, že i zde se nosily rubáče, oplečí, kasanky, podviky a roušky, a že i naši venkované se strojili

v oděvy zhotovené z látek doma urobených, poonejvíce v původní barvě materiálu bílého, šerého a zahnědlého, zdobené barvitými výšivkami. Není sarcit' ani zápisů ani obrázkových pramenů, z kterých bychom mohli souditi na nepřetržitý vývoj našich krojů, na pozvolný přerod jejich způsobený vnikáním cizích prvků z kroje městského a panského. Na Slovensku a z části na Moravě děje se ovšem přechod tento takřka ještě před našima očima, v Čechách však již v sedmnáctém století, ne-li dříve, vnikly cizí vlivy tou měrou do obleku lidu selského, že z původních starých součástí oděvních v nezměněné podobě v něm málo zbylo. Lid vesnický následoval v tom vrstvy městské, které dávno již byly se v kroji „zvlašily a zněmčily“, jak podotýká Veleslaavín.

Přebírání jednotlivých kusů panského oděvu nelze sarcit' bráti doslovně. Zprvu přebírány zajisté některé látky, jak na trzích byly vyloženy, a doplňována jimi zásoba tkanin domácího původu. Pak sáhnuto ke stříhu některých kusů oděvních, však spíše tak, že ho užito v přibližné podobnosti, nejpozději ujalý se způsob výzdoby městských krojů a to dříve borrtý a všeliké okrasy prýmkářské nežli vyšívání, které aspoň vzorem a volbou barev až do dob úpadku kroje osstalo svým a rázovitým, od kraje ke kraji dosti patrně se lišíc. Kdyby český kroj selský nebyl než pouhým přežitkem mód městských, nebylo by v něm tolik rozmanitosti a nebylo by v něm tolik určitě vyhraněných místních zvláštností. V našem venkově před sto roky, kdy svébytná kultura selská již valně ustupovala vlivům městským, přece bylo ještě mnoho vlastního vkusu, který se dovedl tím uplatniti, že přetvořil a se staršími prvky krojovými v jedno spojil vzory, které město a vrstvy panské mu samoděk poskyttly.

Kroje slovenské.

Slovensko je krojově sourodým celkem pres značnou rozmanitost mnohonásobných variantů krojových. Tyto varianty — snad lépe odrůdy — jsou jako více méně bohatým rozvinutím základního motivu, který skoro všude ještě se zachoval, kde kroj neodložili, rozvinutím, jehož články vznikly jednak organickým vývojem od prostého k složitějšímu, jednak vlivem cizích prvků do domácího kroje vniknuvších. Tyto cizí prvky vnesl sem jednak styk s panstvem a městským živlem již i za starších dob, kdy městský živel z části z cizích kolonistů se skládal, jednak vnikly bezděky do domácího kroje vlivem převratů náboženských a běhů válečných. Přirozený, samoděký vývoj šel touže cestou, jako vývoj celého života a bytu lidu, který zprvu sám na sebe ve všem jsa poukázán, byl si tkalcem, barvířem, krejčířem, tesařem, truhlářem a kovodělníkem, pozvolna se stával odvislejším od tovarů obchodní cestou odjinud docházejících a řemeslníky vyráběných.

Všechny tyto vlivy a novoty krojové vnikaly samoděk tam, kde byla komunikace snazší a kde větší úrodnost půdy lidu umožňovala si koupiti za hotové peníze, co jinak jenom pílí a obratností vlastních rukou z materiálu domácího mohl si opatřiti. Jelikož na Slovensku do dnes trvají značné roz-

díly co do zámožnosti lidu a dodnes jsou v pohoří místa od styku se vzdálenějším okolím takřka odříznutá, zachovaly se tu v různých typech krojových tupnice časového vývoje kroje, z nichž nejstarší sahají zpět do ranného středověku ne-li dále, nejmladší se přerozují před našima očima, přecházejíce v úpadkové formy poloměstského odívání. Nejstarší útvary zachovaly se v některých místech stolice Trenčanské, zejména v Čičmanech, dále v stolici Zvolenské a Gemerské, ač tu již městskými tovary poněkud porušené a v některých částech stolice Hontské. Nejbohatěji vyvinut a valně již i porušen vlivy městskými je kroj stolice Prešpurské a Nitranské.

Kapitola věnovaná kroji na Slovensku vzrostla by nepoměrně, kdyby všechny odrůdy krojů zde nošených měly být podrobně popsány. Musí nám postačiti povšechná charakteristika a popis s poukazem k některým z hlavních dosud nošených a nejvýrazitěji vyvinutých typů krojových.

Řekla jsem svrchu, že slovenský kroj, přes všechny četné varianty, je sourodým celkem. Tato sourodost spočívá v součástech, z nichž kroj se tu skládá a které svým původem sahají mnoho století zpět, v dobu, kdy celý národ československý obdobným základním způsobem se odíval. Starobylý základ tohoto způsobu odívání i jeho jednoduchostí je doložen. Také šat starověku klasického skládal se z málo kusů a kusy tyto byly ve střihu co nejprostější a co nejprostěji v celek sestaveny. Také jednobarevnost, či vlastně přirozená barva materiálu svědčí o starobylosti a stejně o ní svědčí způsob sešívání a ozdobení výšivkami. Ovšem že také názvy a označování jednotlivých kusů oděvu jsou dokladem původnosti neb cizího vlivu.

Nosí-li Dětvanka „spodňu“ a k ní přišíté „stanky“ na „trakách“ visící, přes to napřed „šatu“ a na rame-nou rukávce a má-li na sukni nahoře vyšitý „obalok“, poznáme snadno, že se jedná o kusy domácího pů-vodu, kdežto ozdoba sukně „kröpindlámi“ a „štaj-rantem“ svědčí zrovna tak o jarmarečním importu těchto bortiček a zoubků, jako „kródel“, který má u krku, prozrazuje městský původ.

Ž e n s k ý k r o j na Slovensku se skládá — někde do nedávna se skládal — z „r u b á č e“, k němu přišíté „s t a n k y“, také „d r i e k“ zvané, z r u k á v c ů (někde „o p l e c k o“) a dvou zástěr — či chceme-li to jinak říci nesešité sukně a zástěry — barvou od sebe se lišících, zástěrám těm říkají někde přední a zadní „z á p o n k a“, ta, která od zadu ku předu se přikládá, zove se někde o k o l e k, jinde k a s a n i c e, k y t l a i jinak ještě, přední zástěře říká se f ě r t u c h a, f u t a, z á s t ě r k a i jinak. Jsou to vesměs — až na fěrtoch — názvy ryze do-macího původu, mající do sebe onu názornou sytost, kterou naše původní mluva lidová se vyznačuje.

R u b á č nosí se na Slovensku skorem ještě všude, kde kroj neodložili. Je zhotoven z hrubého domácího plátna, v chudších krajích z plátna konopného. Toto domácí plátno je pouze asi 50 *cm* široké (staro-dávná brda nejsou zařízena na větší šíři) a 3—4 rovné půle, z nichž „spodňa“ rubáče se skládá, jsou pravidlem dole sešity bílou bavlnou neb nitmi ozdobnými stehy, které se v umělé pleteninu roz-širují, Slovenky říkají, že je rubáč dole „soscinkován“. K této spodni, nahoře nabrané, je přišita stanka. Stanka či „driečik“ jest límec asi 25 *cm* široký, kolkolem sešitý, zhotovený buď z téže látky co spodňa, buď z látky jiné, obyčejně pruhované, doma

tkané, z t. zv. „pamokové tkanice“. Pruhy na drieku bývají červené v době veselí, černé v době smutku. Límeec tento má větší objem nežli tělo, u žen dospělých mívá napřed rozpareček, visí na ramenou jednou neb dvěma „tračkami“. Pro doma je rubáč v letě často jediným oblekem děvčat, leda že ho napřed fěrtúškem přepásají.

R u k á v c e (na severním Slovensku říká se „o p l e c k o“), které kryjí ramena, plece a paže — sahají pravidlem až k pasu, ale bývají i kratší. Se- stávají ze „zadné“ a „prenné driečky“ a dvou ru- kávů. Rukávy nejstaršího tvaru jsou střiženy zá- roveň s dílci košilky, novější jsou všity do průramku. Plátěné — lněné i konopné — rukávce jsou vždy vrapovány, novější širtinkové bývají často již ne- vrapovány. Kolem krku jsou rukávce všity do úzkého límečku, někdy nevelkým krejzlíkem do- plněného, bývají málo vystřiženy, límeček oby- čejně se nesepe, ale šňůrkou volně sváže, tak že rozpareček zůstane na hrdle něco rozevřen. Rukávy slovenské splývají měkce, jsou mírně široké, pod „proránkem“ v „nizy“ nabrané a sahají po loket, neb až po zápěstí, kdež okraj látky bývá ozdobně obšit a sebrané řasky umělým způsobem vzorek tvořícím jsou přešity. Výšivková ozdoba sedí na rameni neb pod ním, někdy je vedena podél směrem kolmým, v podobě rozvedeného ozdobného švu. Výšivková zdoba tato se liší od kraje ke kraji jak ornamentem, tak barvou, v které je proveden, a také způsobem vyšívání. Rukávce nosí se do práce pravidlem volně od těla, ve svátek pravidlem „pří- pasané“, buď kolkolem, neb jen napřed.

Kolem těla, přes stanku, ovazuje se buď několik kráte otočená barevná tkanice, buď nosí se p á r

„sak“ se svislými konci. Tento pás býval — místy dosud jest — pletený „na krosienkách“, což je druh stávkové práce původu zjištěně archaického. Že se dostal na Slovensko východními vlivy, tomu zdá se nasvědčovati ta okolnost, že pletiva nalezená v hrobech koptických v severní Africe z prvních stol. po Kr. pocházející, jeví značnou podobnost s prací na krosienkách v technice i ve vzoru. Sak býval červený, někde nosí jej modrý. V místech, kde staré tradice krojové jsou již porušeny, nahrazují tento tkaný pás šerpou z vlněné látky, obyčejně černé, na koncích vyšívané.

Při ryzím kroji slovenském je silhueta ženského obleku nápadně štíhlá. Nenosí se přes rubáč než jediná sukně. Tam, kde kroj je porušen, navlékají ženy na sebe sukni několik.

Z a d n í „z á p o n k a“ neboli okolek, nesešitá suknice je při zachovalých ryzích krojových typech vždy vrapována, jen vlněné sukně novějšího původu nejsou vrapovány a mají při lemu neb nad ním okrasu z přišitých stuh neb bortiček. Pravý okolek slovenský je zhotoven z plátna neb ze silné bavlněné tkaniny prací, je bílý neb režný, dlouhý asi přes půl lýtek. Vrapování — „sberanie“, „rapkanie“ — je starobylý způsob apretury, nahrazující škrobení a žehlení, jež za stara neznali. V drobné řasky složená, na slunci neb na peci sušená sukně neb rukávce podrží mnohem déle svěží čistý vzhled a nemačkají se tak snadno. Tyto vrapované okolky se ukládají do truhel svázané a zatočené, aby se řasky nepocuchaly. Tak ukládalo se za stara i u nás vůbec prádlo do truhel; odtud označení „vinutí“ pro výbavu prádelnou.

Jednotlivé půle úzkého plátna jsou v nejstarobylejších krojích ozdobným švem sešity. Drobné

řasky jsou nahoře těsně staženy a asi na 5 cm šíře přešívány bílou neb barevnou přízí neb hedvábím, takže stehy tvoří pravidelný, geometrický vzorek; tato část okolku zove se „obalenkou“, a nesedí v pase, ale pod ním. Sukně bývá někdy kratší než rubáč a sem tam je zvykem ji po obou stranách povykasat.

Přední zástěra bývá tak dlouhá jako sukně; u starších typů krojových má úzkou renesanční podobu, u novějších je až přes boky široká. Bývá plátěná neb z bavlněné tkaniny, bílá, rezná, černá neb černomodrá, skoro všade vyšívána.

K původním částem oděvu, tuto uvedeným, přibyla časem kordulka, „životek“, „prucel“. Je to živůtek bez rukávů, pravidlem z tří dílů sestřižený, zhotovený z huně, sukna neb jiné látky vlněné, zřídka kde hedvábný, zdobený vyšíváním a pošíváním. Starším útvarem svrchního oděvu je zajisté kožíšek, „kožušek“ k pasu, bez rukávů, s blanou navrchu, pestrými kožemi ozdobený, jaký na Trenčansku a také sem tam ještě jinde starší ženy dosud nosí. V zimě chrání se i ženy polodlouhým kožichem blanovým, mužskému v střihu i ve výzdobě podobným, a nosí i někdy přehozenou kabanici neb halenu, když jdou v nečas přes pole.

Různé krátké lajblíky, kabátky, kacabajky se šosy jsou novějším příměskem z městských krojů, na dědinu přeneseným. Šatem vlastně obřadným, ale zároveň též svátečním je „odevačka“, „prostieradlo“ — úvodnice slovenská, ozdobená středem „misokornovou“ paličkovanou vložkou a drobnou vyšivkou, nejčastěji z hedvábí „žeravého“ (oranžového) neb sirkového. Nosí se buď přes hlavu a na prsou skřížená, neb přes ramena.

Ú p r a v a ž e n s k é h l a v y na Slovensku není méně starobylého původu nežli celý jinaký způsob oděvu. Jen v době zcela nedávné, tam kde kroj již je porušen, nosí ženy na hlavě šátky, všude jinde nosí se čepec a někde ještě i šatka. Šatka je původní chránění hlavy, již za středověku známé. Šátky či „pólky“ slovenské měly krásnou, bohatou výzdobu z výšivek a krajek, vždy tak rozloženou, jak toho vyžadoval způsob uvázání šatky. Pak-li tato byla prostě dozadu zavázána, byly svislé konce zdobeny do výše asi 25 cm, byla-li zvláštním způsobem podvázána a složena, jako starobylá „podvika“ v Čičmanech, byla vyšita kolem krajů, které při složení se dostaly na vrch. Šátky nosí vdané i svobodné, děvčata chodívají prostovlasá, druhdy s „partou“.

Čepce slovenské jsou přerozmanité v tvaru i ve výzdobě. Kulatému čepečku českému je nejpodobnější „kapka“ Detvanská, ač výzdobou od něho podstatně se liší. Jinak zachovaly se tu různé, podivně vyduté tvary renaissanci připomínající a také všeliké podložky do vlasů — „grgule“, „hrčky“, „rožky“ — jichž je třeba, aby tvar těchto čepců vynikl. Většina čepců je zhotovena z levné prací látky, ale vyšíváním bohatě a pracně zdobena, při čemž vzor někdy odpovídá barvou i kresbou výšivce na rukávcích.

O b u v slovenská — jak ženská tak mužská — v odlehlejších a chudších krajích — v stolicí Trenčanské a Zvoleňské zejména — se dosud zachovala v původních starých útvarech domácího výrobku. Jsou to „krpce“. Krpec (někde i bačkora zvaný) je obdélný kus nebarvené kůže, od podešve kolkolem paty a prstů vzhůru pozahnutý a tu řemínky stažený a jimi k noze přivázaný — řemínky zovou se „návlaky“ Pod krpce nosí se punčochy — někde pan-

čochy“, někde „kopytce“ — z hrubé vlny pletené a barevně proplétané, v Dalmácii v horách nosí se zcela podobné. V zimě obouvají se „papuče“.. Na Detvě omotávají nohy do krpců „onuckami“.

V bohatších krajích vytlačily tuto původní, pro horský kraj zvláště vhodnou obuv, již boty. Boty nosí se na Slovensku různé, povětšinou „čičmy“ východního původu, někde boty německé. Na úhledné čičmy potrpí si muži i ženy.

Základními součástmi mužského kroje na Slovensku jsou: košile, gatě neb nohavice, kordule bez rukávů neb kožušek, dlouhá širica či baldena, kabaně, kožich málo přes boky sahající.

Košile slovenská dosahovala v nejstarších krocích po pas, kde širokým opaskem byla k tělu přitahována. Někde byla ještě kratší (tak je tomu dosud v jihovýchodních stolicích), ponechávajíc nad opaskem kus nekrytého těla. Je primitivně z rovných kusů plátna sestřižena, s rovnými, širokými rukávy. Rukávy, někde ani k zápěstí nesahající, jsou na kraji výšivkou zdobeny a k tílku košile „priscinkovány“, totiž ozdobným švem všity. Rukávy u zápěstí zddrhnuté do „obalků“ — „německé“ — jsou útvarrem novějším. Úzký obojek košile (někde „ház“ zvaaný) se svazuje tkalounkem neb šňůrkou, v nejprimitivnější podobě ostává otevřen a spíná se mosaznou jehlicí (tak dosud sem tam v Spišské stolici v Čičmanech, v Gemeru). Také rozpareček, vždy aspoň ozdobně obšitý, někdy v bohatou náprsenku rozvedený, se často svazuje šňůrkami neb i někde ještě spíná jehlicí. Přeložené límečky se na slovenských košilích nevyskytují.

Stejně primitivního střihu jako košile jsou gattě. Je to letní všední nošení ve většině krajů slováckým

kmenem obývaných. Gatě z plátna lněného neb konopného jsou vždy dole vytrásněny — trásním těmto říkají „strapce“ — a mají nad nimi mřížku neb drobnou výšivku; nahoře jsou prostě sešité a kolem pasu tkanicí uvázané; bývají hodně široké, sahajíce ke kotníkům, neb i jen do půl lýtek. Stejně starého původu co gatě, ne-li staršího, jsou n o h a v i c e. Nohavice přiléhají dosti těsně k nohám a sahají do polou lýtek i níže. Nejprimitivnější mají jen jeden rozparek v rozkroku. Bílé huněné nohavice, které v chudých krajích vesměs se nosí, bývají černou harrisovou vlnou neb „angliou“ skrovně ošňurovány. Sváteční nohavice před několika desetiletími se na Slovensku šily ponejvíce z „bělasého“ (šedomodrého) sukna, domácímí řemeslníky vyráběného, a bývaly tmavomodře šňurovány. Nyní nosí se v bohatších krajích všude nohavice černé neb černavé, černě neb tmavomodře šňurované. K pasu přitahují se nohavice provlečeným řemenem.

„P r u c l e k“ slovenský, který pro leto a zejména pro mládež s gatěmi neb nohavicemi je jediným oděvem, je pravidlem šit z téže látky co kalhoty. V krajích, kde kroj v nejstarší podobě se zachoval, prucleku nenosí, v zimě mají místo něho kožušek po pás, v letě chodí jen v košili. Prucleky v uh. Slovensku nejsou tak bohatě krášleny, jako mor. slovácké kordule. Damaškové s různým pošíváním oblibili si jen v stolicí Přešpurské; jinde nosí se prucleky soukenné, pouze kolem zapínání střízlivě vyšíváné. Sem tam nosí se kazajka, lajblík s rukávy z bílého sukna, s červenými výložky. Je to kus novějšího původu, snad reminiscence na bílý vojenský kabátek.

Svrchní oděv mužský, na ochranu proti zimě a pro slavnostnější vystoupení, doznal na Slovensku

během doby různé změny, také někde vlivem městským, však dosud zachoval si některé staré, rázovité, slušivé a vkusné útvary. „H a l e n ě“ neboli „š i ř i c i“ a „kabani“ náleží mezi nimi první místo. Halena hotoví se vždy z bílé domácí „halenčiny“ a dosahuje skoro po kotníky. Vzadu má čtvercovitý límec, „h a z u c h u“, který napřed vybíhá v „závinky“, v užší to výložky, až ke kraji haleny sahající. Závinky jsou nahoře podloženy červeným sukнем, vyšíváním a černou „pospolierkou“ okrášleny. Halena se neobléká, leží na ramenou a spíná se vpředu „remenci“, zdobně upravenými. Rukávy se proto obyčejně dole zašívají a jako kapsy používají.

K a b a n i c e neboli kabaně je oděv již spíše kabát připomínající. Nosí se také pravidlem navlečena, ač také někdy jen na jednom rameni přehozena. Součásti její jsou „predok“, „chrbát“ a rukávy. Mívá někde na přednici nesymetricky kreslenou bohatou „cifru“ z černého šňůrování. Kdežto halena je z rovných půlí šita, má kabaně do sebe založené šosy, pod boky, a je značně kratší. Ž u p i c e a m e n t í k, nyní již vzácné, liší se co do střihu jen málo od kabaně. Mentíky bývají z bleděmodrého i černého sukna, s tmavým cifrováním a s pěkným střapcem nad bokem. Starodávné župice primitivního tvaru hotoví v Čičmanech z „halenčiny“ temněhnědé barvy, z vlny černých ovcí, a obšívají je harasovou vlnou prostým ornamentem.

Pro zimu a často i pro přechodní období roční slouží k o ž i c h, který na Slovensku uherském se nosí kratší než na Moravě. Staré původní kožichy byly vesměs blanové; sukнем potažené kožichy vznikly na dědiny vlivem městským a panským,

Blanové kožichy, jež v chudších krajích napořád se nosí, mají též střih primitivnější a rázovitější okrasu. Skládají se z „chrbta“ (zadního dílu), „predků“ a rukávů, sahají málo přes boky, na nichž bývá sebraný šos, a mívají kolem krku buď „prém“ (přišité lemování) neb „goriel“ (límeč) z kožišiny beránčí, ale i liščí a vydří, někdy jsou i kožišinou lemovány, jež často trásním se podobá. Někdy má kožich po straně napřed průřezy („okienka“), k zastrčení rukou. Zapíná se na knoflíky a „zápinky“, často z jirchy upletené. Barva kožichu bývá bílá neb hnědá; ruději hnědým říkají „mädové“. Výzdoba blanových kožichů z barevné jirchy a vyšívání je v ornamentu i jeho rozloze s jemným citem deko- račním provedena a řemeslně dokonalá.

Švy bývají pleteninou z řemíneků a drobným orna- mentem, kůžičkami provedeným, vyznačeny; po- dobně též lem, zapínání a kapsy. Na zádech rozvíjí se velký květ z motivů rostlinných z barevné „jirchy“ aplikovaný; někde nazývají tento celý ornament „péro“. Podobně vyzdobeny jsou též starodávné kožíšky „prucleky“ bez rukávů. Střapečky z vlny neb drobných řemíneků doplňují vysoce vkusnou dekoraci těchto blanařských výrobků slovenských.

Střízlivější ve výzdobě jsou soukenné kožichy. Také střih bývá méně rázovitý. Starší druhy podoba- jí se střihem „mentíkům“ a mívají též světle modrou barvu, druhdy na Slovensku tak oblíbenou. Novější kožichy přibraly již mnoho z vlivu maďar- ského. Takové jsou „kinteše“, ženské, a „kudmeny“, tmavým sukнем potažené, jichž okrasa obyčejně jen na ozdobné zapínání se obmezuje. Knoflíky na sou- kenných kožiších bývají vždy kovové, pravidlem kulovité „gombíky“ pěkné práce.

K obleku uherského Slováka z krajů horských náleží široký opasek. Nosí ho dosud v sttolicí Zvolenské a sem tam v Hontské, v Čičmanecbch již jen starší lidé, jinak nosí se úzké řemeny. Je z odvojité kůže zhotoven, zapíná se na tři „pracky“ a sblouží také za schránku na peníze, tabák atd. Opasek tento považuje podání lidové za ochranu a podporu při práci a zdvihání břemen, báje ho opředla legenddami. Kdo měl zázračný opasek, byl nezranitelným. ZZbojnická píseň o tom praví:

Bou Janošik bojovau
Keby sa bou merkovau
Keby si bou svůj opaščok
Na stole nenahau.

Pokrývkou hlavy na Slovensku je v zimě kkuželovitá čepice z černého beránku, v letě plsttěný klobouk. Za stara nosívaly se i tchořovice, tvaru poněkud podobného tchořovici české. Klobouky lze celkem na dvě skupiny rozdělit, na menší klobouky s povyhrnutou střechou a na širáky s velkou střechou, někdy vzhůru ohnutou, v krajích horských obvyklé. Ozdobou těchto klobouků je buď několik šňůrek a pro hochy za nimi zastrčené péro neb kyytka (celá ozdoba ke klobouku připiatá se obyčejně ozznačuje co „peró“, i když by skutečného peří při ní nebylo), někde obtáčí se střecha klobouku zdobně vybíjeným řeménkem neb mosazným řetízkiem. —

Základní rysy slovenského způsobu odívání, ttuto přehledně shrnuté, mají své mnohonásobné varianty. Čím hlouběji do hor a dále od styku s městy a s městskými tovary, tím ryzeji je základní typ zachován; čím dále do roviny, do kraje úrodnějšího, tím je více odchylek od původního kroje, tím méně ryze unmě-

leckých motivů, tím více spoléháno na dojem nádhery koupených „materií“, jak na Slovensku říkají.

Starověk československého kroje je nejryzeji zachován v odlehlejších koutech stolice Trenčanské, zejména na východě, tam, kde tato hraničí se stolicí Nitranskou a Turčanskou. Tam, jmenovitě v Čičmánech, dodnes skoro vše, co ženy a muži mají na sobě, je domácí výrobkem, z domácího materiálu doma obarveného. Barví tu rostlinnými barvivy na žluto, na červeno i na černo, odvarem z vrbové kůry, z planých jablek a j. v. Zjev žen a mužů má tu do sebe něco ušlechtilé uměleckého, archaickou notou zvláště poutavého. Ženy oblékají se v kožušok bez rukávů, hlavu halí v „podviku“, starobylý to kus, starými písemnými prameny datovaný; je to šatka po třech stranách vyšitá geometrickým ornamentem, zvláštním způsobem složená. Výšivka rukávů a obalenky je žlutá, zástěra rovná a úzká, je zdobena pruhem s prolamovanými hrachůvkami, mezi nimiž přísně stylisované podoby kohouta neb hvězdice a stromky byzantské podoby otevřeným hedvábím jsou vyšity. Starobylou stylisací vzoru i způsobem provedení tyto pruhy, jimiž též ložní plachty koutní bývají zdobeny, poukazují ku dávné tradici.

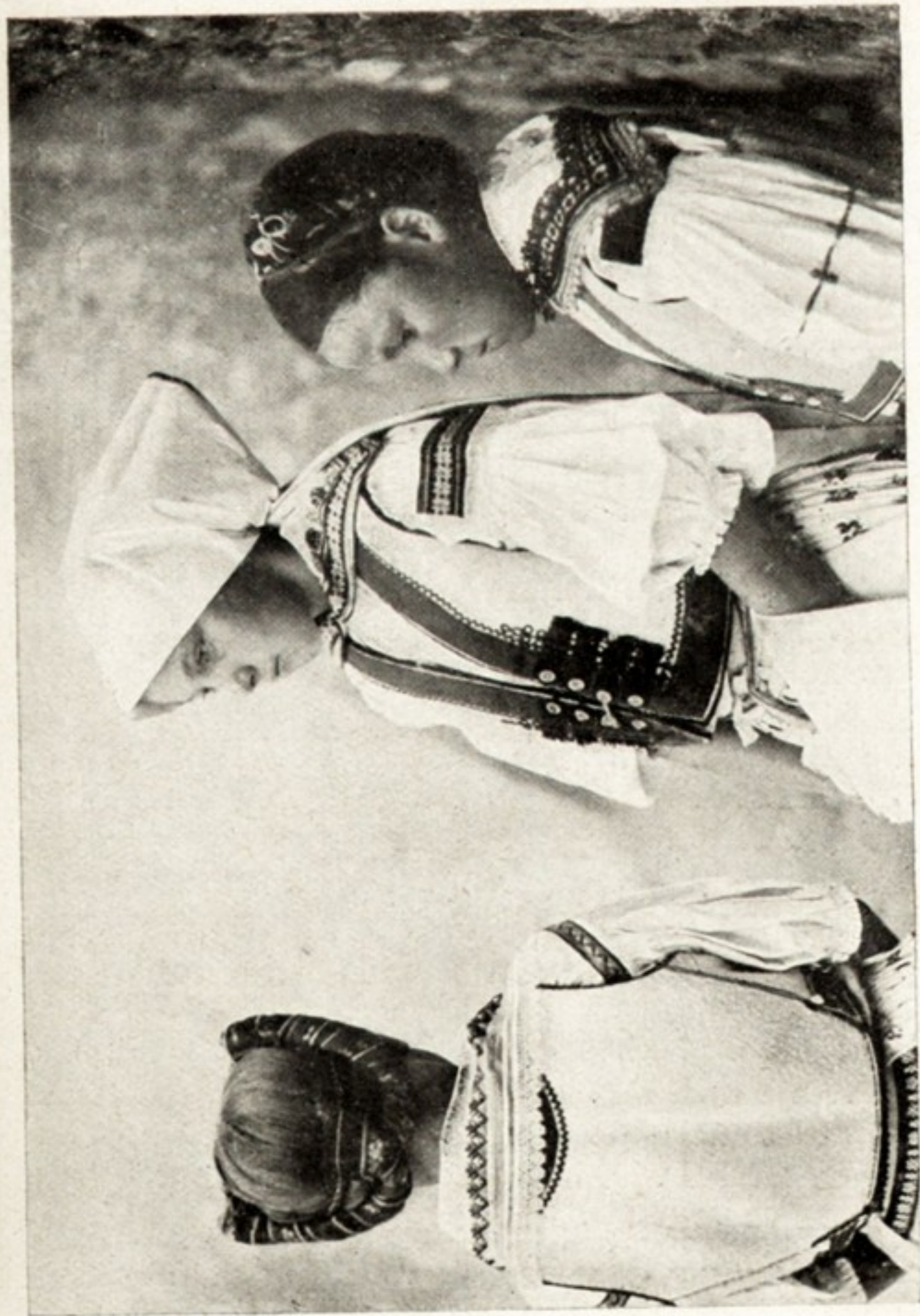
Ženský oblek z Bošácké doliny, blíže k moravským hranicím, se čičmanskému podobá, až na výšivkovou ozdobu. Tato je pestrá, s převládající barvou červenou, a zdobí úzkým pruhem rukávce, čepec i zástěru. Do nedávna nosily tu zvláště krásné šatky „škróbky“ z tenké látky, s konci zdobenými režnou výšivkou s krajkou, rovněž režnou, buď přes účes stužkami omotaný, buď přes čepec. Za to však v nejvlastnějším kraji drátenickém,

v Kolárovicích a sousedních dědinách, vyskytuje se zajímavý variant krojový. Nosí tu totiž t. zv. „lek-nice“ — sukně jemně vrapované, k nimž je přišit „životek“. „Zápona“ (zástěra) má vysoký límec, který se uvazuje napřed na mašličku.

Zvolenská stolice zachovala si bohatýrskou notu v mužském kroji, který dosud na D e t v ě se nosí. Ženský kroj tam pozbyl již mnoho z původní rázovitosti. Vloudila se do něho sukně z všelike kroupené látky, dole ozdobená jarmarečnickými „štajranty“ a „krepindlemi“ a j. v. Rukávce Detvanek jsou zato bohatě vyšity po celé šíři rukávu, a to velkými květy, v kresbě rázovitými, provedením od všeho, co jinde na Slovensku se vyšívá, odchýlným. Je to provedení „krivú ihlú“, jak říkají, totiž tamburovacím háčkem.

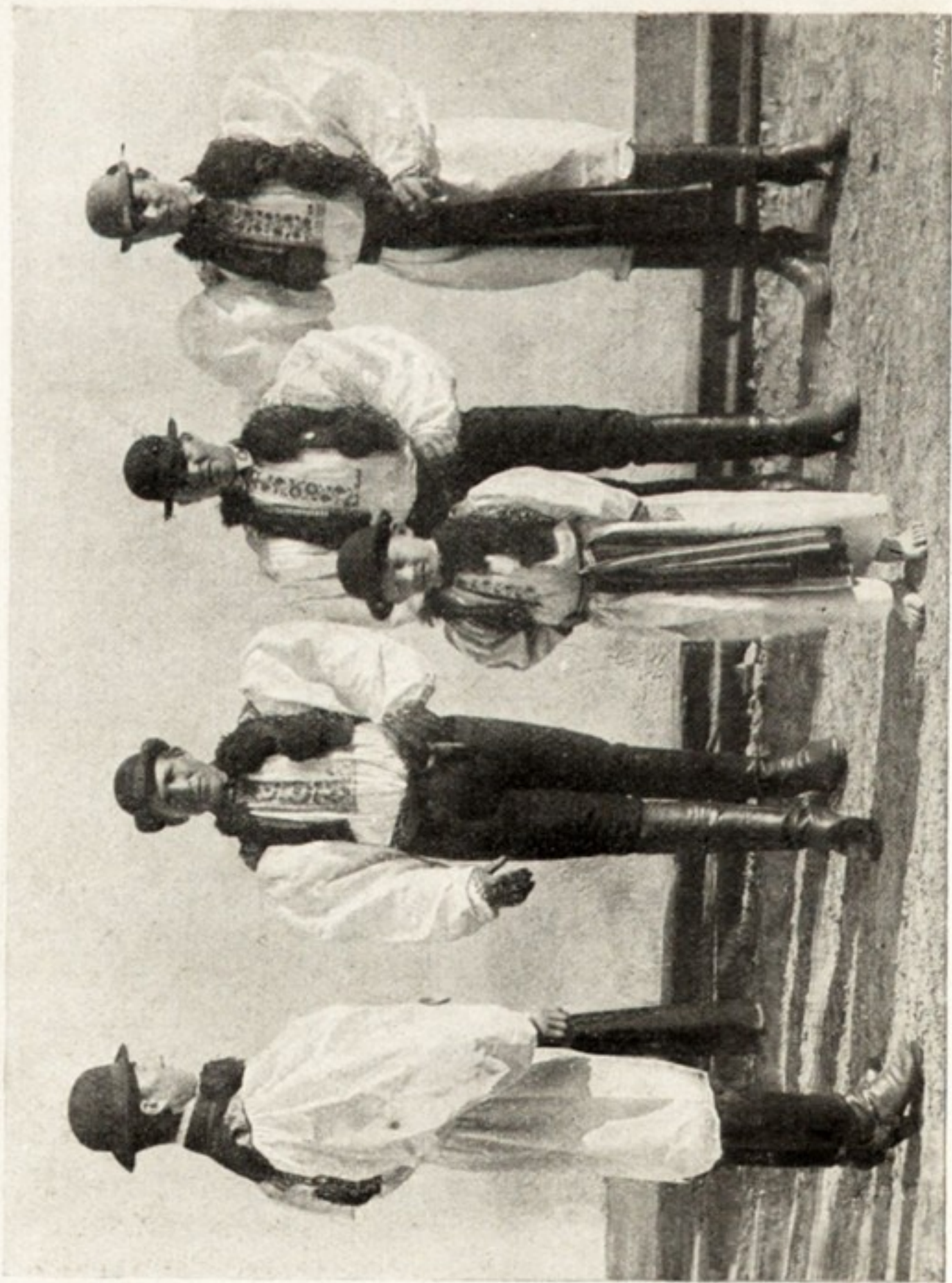
Muži Detvanští oblékají se dodnes způsobem, starobylý původ zjevně prozrazujícím. Kratinká košile, která dosud mladými muži aspoň ve svátek se nosí, měla do nedávna primitivní střih, který jistě řadu století nezměněn přetrval. Kus plátna se přehne podél, sešije se s obou stran, co rukávy obnášejí, shora se vystřihne otvor pro hlavu a nastřihne se náprsenka; tak vznikne košilka do polou prsou dlouhá, s rukávy přes 30 cm širokými. Je šita z hrubého plátna a bohatě zdobena vyšívanými pruhy a ozdobnými švy na rukávech a náprsence. Gatě Detvanovy sahají jen do polou lýtek a mají dole žlutou „mrežku“ a výšivku nad „strapcami“ (třásněmi), kterými jsou zakončeny.

Gatě i zimní bílé huněné nohavice jsou k tělu přidrženy širokým opaskem, kroužky vybíjeným, s ozdobnými přaskami. Zvláště dává si mladík detvanský záležet na své obuvi, ač sem tam již místo krpce nosí boty. Krpce, které nazývá „bačkorami“, připíná

Obr. 6. Děvčata z Javorníka (úprava hlavy).

Fotogr. J. Křiváň

Obz. 7. Muži v chláncích. Písařský ústav, Písek.

Obr. 8. Žena z Ratiškovíc. *Fotogr. J. Koula.*

Obr. 9. Slovácká rodina z okoli Milotic.

Fotogr. J. Klvana.

k noze a vysoko k lytku, přes „onucky“, „návlečkami“. Rád pak slyší, když děvčata si o něm šeptají, že má „hrdé onucky“.

V chladných dnech obléká Detvan „kožušek“ bez rukávů — po pas. Svrchním oděvem je krátká „kabanica“ z „temnobarnavej“ houně, barevně olemovaná. Nosí se přes ramena přehozena, řemen „vybýjanec“ přidržuje jí přes plece. K svátečním příležitostem nosí se dlouhá „širice“ s „hazukou“ a zašitými rukávy, z bílé huně, červeně olemovaná. Mladší muži nosí malý klobouček, který si zdobí několikrát obtočeným mosazným řetízkem vlastní umělé práce.

Velice starobylé je zaplétání vlasů v copánky, které mladší ovšem již znáti nechtějí. Staří na Detvě i v Gemeru zaplétali vlasy nad „slychami“ do dvou i do čtyř vrkočů, po ramena splývajících. Josef Manes, který na svých potulkách patrně až sem zabloudil, vytušil praráz tohoto účesu.

Z bohatých krojů slovenských, městskými vlivy již proniklých, jsou u nás nejvíce známy kroje ze stolice Prešpurské a kroj od Pišťan. V N i t r a n s k é s t o l i c i, na západ od Pišťan, mezi Vrbovím a Trnavou, nosí se velmi svědčný kroj, který nám budiž představitelem novější fáze ve vývoji slovenského kroje, sloučené s některými přežitky doby starší.

Starší muži češou se tu ještě po starosvětsku, s „pútcem“ (pěšinkou) prostředkem hlavy a vlasy za uši sčesanými. Košile mívá již často rukávy dole uzavřené „lienci“. Pro všední den jsou pravidlem konopné, pro svátek bílé, obyčejně žlutě vyšíváné. Mají náprsenku složitějšího tvaru, která se na čtyři smyčky svazuje. „Gace“ šijí se z „povesna“ (konop-

ného plátna), mají dole „mešterku“ a pod ní strapce. Sváteční šat mužský byl ještě před padesáti roky „svetlý“ (bledě modrý), nyní nosí se nohavice a často i prucek z černého sukna; jsou černě šňůrované, jakož i prucek mladíků, pokud není dle novější módy z barvitého damašku. O novějším rázu kroje svědčí též nošení rovněž černého „kabátu“, podle našeho označení kazajky s rukávy, se šňůrováním na zádech a četnými „gombíky“. I jakýsi druh delšího kabátu, který „bekeš“ zovou a který má modernější dvou-dílový střih zad, se sem dostal vlivem maďarským. Bekeš nosí i ženské. Mimo „bekeš“ nosí se ovšem ještě napořád starobylá halena — nejproslulejší jsou haleny ze Senice, kde „halenáři“ si na nich dávají zvláště záležet. Kabanic se tu již nenosí. Kožuch s černým ovčím prémem mívají staří bílý, mladší „mädový“. Po krpcích tu není již památky, nosí se boty-čizmy.

Stejnou měrou odchýlily se od původního kroje ženy — platí to skorem o celé stolici Nitranské a více ještě o Prešpurské. Podržely sice dosud rubáč, ale pro svátek na něj odívají až i šest sukni, z nichž svrchní, je-li z lehčí látky, bývá i ze sedmi půlí sešita. Sukně nahoře „narásané“ (toto rásání je drobné ploské plisování, od starého vrapování odlišné) s přišitým „obojkem“ sahají as do polou lýtek, jsou napřed sešité — otevřená je jedině slavnostní těžká, narásaná černá neb zelená sukně soukenná, na které jsou dole přišity světlé stužky — „plechy“ — v několika řadách těsně nad sebou.

Rukávce mají obvyklý tvar k lokti sahající a zde taclemi zakončený; tyto tacle jsou novodobý přímětek, asi z Moravy sem donesený, zrovna jako „kriesel“ kolem krku. Kriesel i fódry jsou bohatě

vyšívány, obyčejně červeně na „vypísané kvety“ (plochým vyšíváním dle kresby). Také se tu nosí na svátek bílé kriesle s krajkou, přišité k oboječku, zlatem vyšívanému. Tyto pásy, rovněž jako čepce, donášejí vyšívačky z Trnavského okolí, kdež se tyto zlaté a stříbrné vyšivky toho druhu, též Slovačkami u nás roznášené, dosud hromadně vyrábějí.

Za stara nosily tu životky ze zeleného damašku, pošité červenými aksamitovými stužkami a žlutě vyšívané. Životky tyto lze nyní již jen nalézt ve sbírkách. Nahradily je živůtky různých barev z látek krámských a původní špičaté „zuzky“, nebo-li „pysky“, ve které vzadu i napřed vybíhaly, se scvrkly v malé rožky. „Fiertoch“ má také již ráz novější, jeť do kola vyšíván a „ošvinglován“ modře neb zeleně — již z tohoto označení cizího zvuku je zřejmo, že kroužkování nenáleží k původním způsobům slovenského vyšívání — starší útvary zástěr znají jen lem a vyšívání ve vodorovných pruzích. Rázovité je na zástěrách těch, které jsou ušity z černé bavlněné látky prací, narásání na bocích, přes které retázkami jsou vyšity „osmičky“ a „prutiky“.

Staré saky odložily tu již dávno, nyní již nenosí ani černých harasových šerp, ale pestré stužky kolem pasu. Také podivné kacabajky, s přišitými šosy a záhyby v zádech, z všelikých látek, byly sem již zaneseny, v zimě arcit' ostávají věrny bílému kožichu blanovanému, s vyhrnutými šosy, na němž vzadu je vyšito pěkné „péro“.

Slavnostní příležitosti si vyžadují dosud udržování některých starých součástek krojových a starých způsobů úpravy. Takovým je zde umělý účes pomocí pentlí ve dva růžky zatočených zákrutů vlasů, pocházející zřejmě z dob, kdy tu neznali vlásniček.

Takovým přežitkem je nosení „pólky“, kterou sta-
ženy ve velké svátky přes hlavu a prsa křížmo
uvazují a kterou musí na sebe vzít nevěsta, kd
jde k oddavkám.

V dolní části stolice Nitranské a v P r e š p u r s k
nosí se kroj tak nádherně vyzdobený, že sám seb
o tom vysvědčuje, že je krojem lidu zámožného a p
tom naivně parádivého. Matky dávají tu dcerá
do výbavy až 60 čepců a po 30 rukávcích. Žena
Trnavy se ráda chlubí, že ji rukávce stály 120
vždyť jsou po celé šíři rukávu vyšity zlatem. Výšiv
tohoto kraje jsou prováděny vlákny zlatými n
stříbrnými přes papírové šablony, a to buď na šifon
z kterého rukávce jsou šity, neb na tylu, z které
se hotoví novější čepce. Jinak typ kroje je podob
onému, který v severní části Nitranské stolice se no
až na některé nepatrné odchylky. —

Bohatství krojových výšivek slovenských se z
nevyčerpatelné, když uvážíme, kolik tisíc kusů r
kávců, konců šatek, zástěr, čepců, košil již sběrat
odsud vynesli a kolik jich co rok rozprodají podom
obchodnice v Praze, v Brně, po celém našem ve
kově, ve Vídni a v lázeňských městech. Obmeze
místo bohužel nedovoluje, aby tu bylo upozorněno
zvláštnosti, jimiž jednotlivé kraje výšivkovou zdob
od sebe se liší. Jen stručně budiž podotknuto,
není způsobu vyšívání, ve slohovém umění se nask
tujícího, který by na Slovensku neměl svého zast
pení. Primitivní křížek a vrkůček a podélné ste
tkací, které souvisejí s hrubým tkanivem domác
plátna, všechny druhy prolamovaných švů, kte
jsou známy pod názvem punto tirato, všechny zp
soby vyšívání na plátně, které znali Vlaši v p
náctém a šestnáctém století — punto cupato, pur

a reticella atd. — prošíváné filety, všechny druhy vyšívání dle kresby pestrým materiálem, krajkové výplně a vyšívání na tylu, vše se tu nalezne a vše má své domorodé, původní názvy. Barevná harmonie, kresba ornamentu připomene vám někde Orient, někde Toskánsko patnáctého století, někde čistou renaissanci, někde Srbsko a Bulharsko, někde ohlasy byzantinské a stejně často vás překvapí původní zvláštností, která nikde taková nežli zde se nevy-skytuje. Stejně má se to s uměním krajkářským, které vykazuje na Slovensku celý vývoj od nejprimitivnějších kraječek, hustě pletených, až po nádherné kusy vyspělé techniky paličkování, a to nejen jedno-barevné, ale často pestré a zlatem protkávané, v souhlasu s vyšívkou, jejíž jsou doplňkem. I v tom, co cizího přijalo a přetvořilo, i v tom, co z vlastního fondu vytvořilo, bylo výtvarné nadání lidu sloven-ského stejně silné, a bez nadsázky řečeno, ojedinelé.

Kroje moravské a slezské.

Kdežto Slovensko, až na nepatrné výjimky, dosud si zachovalo své kroje, byť i místy porušené, tvořící Morava v tom smyslu přechod ke království, že tu již v dobré polovině země lid svůj vlastní kroj na dobro odložil. Svůj co do obleku je lid již jenom v jihovýchodní a jižní Moravě, kde kmen slovácký spolu se způsobem stavby, se svými písněmi a tanci, se zvyky a obyčeji též slušivý malebně krásný kroj si zachoval, ovšem také již nikoli ryzí a cizími vlivy nedotčený; vše ostatní náleží na Moravě již více méně minulosti, třeba sem tam nedávné.

Lid, usazený v dědinách, hraničících s uherským Slovenskem, na t. zv. H o r á c k u, mezi Strážnicí a St. Hrozenkovem, je kmenově totožný se sousedními Slováky na půdě uherské, má s nimi stejné podřečí a také kroj zjevně prozrazuje těsné příbuzenství s oním, jaký na západě Trenčanské stolice se nosí. Jakkoli okrsek tento poměrně malou skupinu dědin osahuje, přece rozlišuje se tu několik typů krojových, ovšem v základě obdobných. Je tu kroj h r o z e n k o v s k ý, charakterisovaný „leknicí“, bílou, jemně vrapovanou, z bavlněné, hrubé látky, se živůtkem, někdy k sukni přišitým, drobným vzorkem geometrickým zdobeným, se zástěrou v pružích vyšívanou, čičmanské podobnou, ale bez vložky hra-

chůvkové, a s úzkou, turbanovitě zavitou šatkou. Je tu kunovický variant, se zvláštní starobylou úpravou hlavy, sestávající z čtvercovité, drátové podložky, které rožky říkají, a která se druhdy zakrývala dénkem, zvláštním pracným uzličkovým vyšíváním zdobeným, a šatkou, vroubenou drobným vzorkem téže práce. — Nyní Kunovačky uvazují přes rožky zvláštním způsobem barevný šátek, neboť šatka již skoro nadobro vymizela z moravského Slovácka. Starý drobný uzličkový žlutý vzorek vyšívají ještě na rukávce, které mají již přeložený límeček modernější úpravy.

Ryze slovenského rázu je kroj dosud na V e l e c k u nošený. Ženský kroj odchyľuje se od sousedních krojů ze stolice Trenčanské žlutou barvou otevřené, vrapované suknice; bílý flanelový živůtek, zeleně a černě zdobený, má obvyklý slovenský tvar až k pasu sahající, nosí se dosud šatka, k muzikám turbanovitě uvázaná. Muži ve Velké oblékají také ještě bílou flanelovou kordulku staršího tvaru, ale mladí začínají již nositi kratičké a pestré kordule, na dva knoflíky zapíaté, jako hoši od Lanžhota. Svrchní oděv mužský se tu udržuje ve formách původních — bělavé kabátce se šosy od boků odstávajícími a hlavně bílá halenka, která tu má zvlášť širokou hazuku, dole s černými „strapci“. Přední přeložení haleny má pestrý výložek, dle jehož úpravy a barev se rozeznávají příslušníci jednotlivých farností.

Více odchylek od původního rázu krojového naskytuje se v okrscích dále na západ a na sever Slováky obývaných, řekněme ve v n i t ř n í m S l o v á c k u. Pro všední den nosí tu muži gatě obyčejně s úzkou modrou zástěrou, též do bot. Ojedinělé jsou žluté koženky v Moravanech nošené, o nichž Klvaňa se do-

mnívá, že jsou zbytkem kroje českých kolonistů. Modré, černé neb červené nohavice, typicky slovácké, kráší se nádherným „cifrováním“ z užších a širších šňůrek a portiček, v němž slováctí krejčíři jsou mistry. Podobně kráší se též kordulky — pokud nejsou hedvábné — a sedí na nich červené hasasové kytky. Košile pestří se bohatými výšivkami na náprsence — obyčejně do čtverce upravené a tkalounky zdobně uvazované; rukávy jsou jen na jihu slováckém otevřené, ostatní jsou pravidlem v límeček sebrané neb dole jakoby u manžetu zúžené. V kordulí a v rukávech od košile je Slovák „enem tak“, k úplnému ustrojení patří ještě lajblík, kabátec z bílého flanelu (někde černého neb šedého) s červenými výložky. Lajblík má již i v stříhu zjevně poměštlý ráz. V původní a ryzí podobě zachovalo se vrchní odívání, ke kterémuž slouží bílá charakteristická halena s hazuchou „darmovisem“, „cimbálem“ — halena nosila se v nynější podobě již před 130 roky, jak víme z obrázku v díle Hankeho z Hankensteinu — a kožich. Někde zachovaly se ještě jako přežitky modré mentíky, slovenským podobné, sloužící za oděv „úřadů“ vesnických při různých příležitostech slavnostních. Nadobro zmizely krpce; nosit se úhledné vysoké boty, někde s hladkou holení, ponejvíce vrapované, často štrápcem ozdobené; také širokých opasků tu neviděti, nohavice se obtačí v pase úzkým řemenem.

Kožichy slovácké jsou naskrze blanové a ač nejsou tak uměle vykládány barevnou jirchou jako na Slovensku, naleznou se mezi nimi kusy efektní a silně rázovité. Pověštině je mor. slovácký kožich dlouhý — jen na Velecku a na Uh.-Brodsku mají kožichy kratší. Nádherný je bílý kožich s černou beránčinou, kol kolem ozdobený čtverečky z černé kůže, který se

nosí na Kyjovsku a Hodonsku. „Dubenné“ kožichy s bílou huňatou beránčinou jsou vlastní severnímu Kyjovsku. Na Břeclavsku mají žlutohnědé kožichy s bohatou ozdobou výšivkovou atd.

Klobouky mor.-slovácké liší se sice dle variantů krojových co do velikosti a objemu, ale jsou pravidlem spíše menší nežli slovenské a také z jemnějšího materiálu. Ozdobeny jsou u mladých lidí přehnatě „húsenkami“ a nesmí za nimi chybět bílé kohoutí péro, někde „kosírek“, někde „rezál“ zvané, znak to statečnosti a zachovalosti jinošské. Hoch slovácký si někdy dlouho stěradá na opatření kosírku, ale dovede si pak svůj majetek také, třeba s nožem v ruce, proti sokovi ubránit.

Ženský oděv na vlastním Slovácku zachoval si z původních kusů oděvních skorem všude ještě rubáč. Driek zove se tu pravidlem „oplečím“ a bývá podobně upraven jako na Slovensku, kratší tam, kde rukávce se nosí připásané. Někde je zvykem nosit rubáč trochu delší než sukni; posměváčkové říkají tomu, že má ženská sobotu delší nežli neděli. I na Moravě chodí mladší děvčata v létě někdy po domě v samotném rubáči, napřed zástěrou přepásaném.

Na rubáč klade se odzadu „šorec“ — kratší než kasanka slovenská, — od předu fěrtúšek. Na místo otevřeného šorce však nastoupila leckde již uzašitá sukňe. Šorce jsou pravidlem vrapované, ač ne tak drobně jako plátěné zápony slovenské, vlněné sukňe z různých látek již vrapovány nebývají. Červené suknice na Kyjovsku nošené jsou velmi krátké, z látky kvítkované, někdy i proužkované — vzorkovaná látka je při našich lidových krojích vždy cizím prvkem. Kdežto na Horácku obrys ženského obleku je štíhlý a úzký, jako na Trenčansku, ujmula se na

vnitřním Slovácku záliba v širších sukních, spodničkami rozšířených, právě tak jako v bohatších krojích uh.-slovenských; zvláště na Břeclavsku nosí se široce, pod sváteční těžké sukně. Tam, kde hustě vrapované černé šorce z lesklého plátna se nosí, oblékají se k slavnostním příležitostem místo nich bílé, pravidelně zřásené „zástěry“. Fěrtúšek je nyní namnoze již jen z koupené látky ušit, pro svátky hedvábný; na Kyjovsku a na Hodoňsku nosily se do nedávna modré plátěné, pestře vyšíváné fěrtúšky, dole krajkou zdobené. Vlivy městské a vládkyně móda, která i na Slovácku již porušuje rok od roku více staré tradice, vytlačila již skorem úplně tyto půvabné kusy oděvu, s uměleckým taktem zdobené. Nahražují je atlasovými fěrtúšky, křiklavě vyšívanými, již i dle předložek, které jim poskytují moderní vzorky vídeňské, neb zástěrky aksamitové!

Rukávce slovácké nosí se (mimo Horácko) skorem všude připásané. Oproti slovenským jsou rukávy při nich do náramku všity, bývají škrobenější, baňatější a v nadloktí tak staženy, že kraj tvoří okolek, vždy vyšíváním zdobený a obyčejně krajkou lemovaný. Vyšívka se kromě toho pravidlem obmezuje na pásek, u ramene přišitý, a na límeček. Tento je buď malý, přeložený na Brodsku, Ostrožsku a vůbec všude tam, kde se rukávce zdobí pruhy z pracných žlutých uzlíčků, s drobnými vzorky černě neb modře vyšívanými, buď široký, čtvercovitý. Tento čtvercovitý límec je na Kyjovsku černě vyšíván, na Břeclavsku bývaly límce zvláště krásně vyšity černě neb v tlumeném trojzvuku, rázovitým ornamentem hřebíčkového květu.

Přes rukávce obléká se všude kordulka. Druhdy bývala soukenná, tmavá, zdobená šňůrováním a čer-

venými kyty, a sahávala až skoro k pasu. Nyní ustoupila již skorem všude kratší kordulce z látek hedvábných, často i květovaných.

Šatka zanikla na Slovácku zúplna, leda že na Velecku, Javornicku a na Břeclavsku (kolem Lanžhota) je na se vezmou k slavnostním příležitostem. Šatka lanžhotská, na okrajích vyšitá černě neb ve dvou barvách, tradičním „hřebíčkovým květem“, kterým též límce se honosí, a krášlená vzácnými paličkovanými krajkami, náleží mezi nejvíce ceněné kusy musejní (bývá i datována z let 1820—1830). Také čepce již skorem zanikly — na Kyjovsku nosí ještě pod šátkem malé čepčky s ušima. Róžky Lanžhotské kornoutovité podoby, starobylého tvaru, jsou již velmi vzácné. Jinak je nyní všeobecnou pokrývkou hlavy šátek. Šátky počaly na Moravě nosit asi od r. 1830. Nedávno před tím rozšířila a zlevnila se v Rakousku výroba potištěných kretonů. Staré bělavé šátky s hnědým a fialovým ornamentem, rázu empírového, byly později vytlačeny šátky modrými, a nyní, od několika desítiletí, se Slovácko pestří šátky červenými se žlutými a pestrými metličkami. Světlé šátky nosí se jen na Velecku. Vázání šátku liší se od farnosti k farnosti, ba někdy dědina od dědiny některou podrobností sa odlišuje. Pro svátek a do kostela je nejvíce oblíbene vázání s dlouhým cípem, vzadu splývajícím, a dvěma cípy kolem hlavy, turbanovitě zakroucenými. Ve všední den a k muzice má obyčejně Slovačka šátej jinak „zarejděný“ nežli do kostela. Klvaňa vysvětluje složité vázání šátku jako upomínku na vázání šatek. Pověštině sluší „lipské“ šátky velmi dobře snědým černobrvým dívčinám a ženičkám, na pouťích a slavnostech pod širým nebem rdí se zástupy Slovaček jako makové pole. Žel, že v novější době

pro pohodlí a touhu po novotách, sem tam malebně zarejděné šátky nahrazují šátečky malými, hedvábnými neb vlněnými, pod bradu vázanými.

Také vysoké, pěkně vrapované neb hladké čizmy, dobře se hodící ke kratinkým sukénkám, a které Slovačky nosily již na sklonku 18. stol., ustupují šněrovacím botkám skoro do polou lýtek dosahujícím. To vše jsou příznaky blízkého odložení kroje, k jehož porušování také přispívá převrat v hospodářských a sociálních poměrech lidu. Protivahou je ovšem působení inteligence ku podržení kroje nabádající, a také ta okolnost, že se šíří vědomí o tom, že slovácký kroj se líbí, že je v městech rád viděn, že malíři ho zachycují, učenci o něm píší a že přicházejí i zdaleka cizinci na něj se podívat.

Na jihu Moravy, k hranicím Dolních Rakous, potkáváme se s variantem kroje, který obvykle lanžhotským nazýváme. Kroj ten jeví značnou podobnost s k r o j e m m o r a v s k ý c h C h o r v a t ů, od nichž je vypůjčen. Tito Chorvaté, u Mikulova ve třech osadách uprostřed mezi Němci od r. 1580 usazení, udrželi si svůj jazyk i svůj kroj s obdivuhodnou houževnatostí. Ženský kroj vyznačuje se širokými sukněmi, bělavými, pro svátek tmavšími, soukenými, často červenými pro slavnostní příležitosti; živě pestrá je kordulka, černavý fěrtoch je velkokvětým, pestrobarevným a bílým vyšíváním ozdoben. Totéž vyšívání, nejčastěji červeně a žlutě provedené, svítí na „kuolarinách“ (čtvercových límcích) rukávců. Kordulka je barevnými stužkami sešněrována, pod bradou pestří se mašle. Na hlavách nosily ženy druhy zvláštní kornoutovité čepce „škuofie“, od nichž si Lanžhoťanky své „róžky“ vypůjčily. Dnes nosí se „facue“ — šátky pod bradu, ale účesem

dosud dávají jim na hlavě odstávající růžkovitou podložku z omotaných vrkočů.

Veseleji ještě svítí se a pestří šohajové v nedělní stroji. Mají granátově červené „láče“ (nohavice), modře cifrované. Bohatá cifra sahá skoro až ke koloum. Široké, otevřené rukávy košile jsou na lemu vyšity kruhovitými tvary s prolamováním; podobně vyšita je i náprsenka. Kordulka je samá barva a klobouček jako zahrada. Mužáci nosí se poněkud střízlivěji, mají „láče“ temné a ve svátek oblékají modré „mentye“, střihem podobné slovenským mentíkům. Mužské kožichy jsou bílé, ženské hnědé. Tento slušivý, veselý a při vši nádheře nikoli přeplněný a banální kroj s malými obměnami vzaly za svůj čistí Slováci v sousedním Břeclavsku, jak již výše pověděno.

Slovácký kmen na západě přechází do kmene hanáckého, jevě s ním některé podobnosti co do nářečí i co do kroje, a na sever zas podobně se slučuje s Valachy. Tito hanáčtí Slováci ještě chodí v kroji, ale valně již zkomoleném. Čistí V a l a š i, obývající v okolí Vyzovic, Val. Meziříčí, Vsetína, Rožnova, jeví nářečím i krojem hojně příbuznosti se Slováky moravskými i uherskými. Kroj valašský náleží arciť již takřka zúplna minulosti, hlavním jeho hubitelem je chudoba lidu a změněné sociální poměry, v kterých se octnul. Dle popisu Bartošova, který r. 1880 v Osvětě Vlčkově podal, šatili se tehda na Valašsku takto: Muži nosili „košulu“ se širokými otevřenými rukávy, na obojku a náramku modře bavlnou vyšitou. Na prsou zapínala se „kotulou“ či „zapínákem“ z kostí neb perleti. Vyřezávání a vykládání perleti je umění domácké, které na Valašsku dosud nevyhynulo. Sváteční nohavice byly modré, s jediným podélným

švem, přes půl lýtek zapiaté „na haklíky“ a opásané dlouhým řemenem. Na košili oblékal se „brunclek“, barvy hřebíčkové neb modré, hustě osázený knoflíky a přišitými šňůrkami. — Dosud zachované bruncleky jsou namnoze velmi vkusně ozdobeny kolem zapínání obšitými dírkami a „čaproky“ (střapečky), vzadu mají „foldky“ či šostky, rovněž střapečky ozdobené. — O „župici“ praví Bartoš, že bývala šita ze zeleného sukna, že měla po straně šosy, zapínala se na haklíky, a babčice — „gombiky“ a „pakošky“ byly spíše pro okrasu. „Huni“, podobnou slovácké haleně, již Valaši dávno odložili. Klobouky byly dvojí, slovenské „širáně“ neb malé, ale vysoké kuželovité kloboučky, u mladých „šmukem“ otočené. Boty nosili tehda poskrovnu i ve svátek, jinak všeobecně „krpce“, pod nimi „kopýtce“, na něž se krpce přišněrovaly, v zimě papuče. Tak se obouvaly i ženy.

Ženský kroj měl, stejně jak mužský, mnoho příbuzného se slovenským. Nosil se rubáč, na něm přišité „oplečí“, na dvou „tračkách“ na ramenu visící. Rukávce s rukávy mírně širokými, s límečkem u krku, obyčejně plátěné, bývaly modře neb bělavě vyšíváné. Na rubáč oblékala se otevřená kasanka z bílého plátna, na svátek sukna, sešitá, modrá, Kasance říkalo se též fertuch a bývala z domácího plátna, na černo vyleštěného. Bruclek, také „kordůlka“ zvaný, šil se druhdy z červeného sukna, pak též z fialkového a modrého, na konec i někdy z atlasu, býval zdoben portami, i stříbrnými, a měl vzadu „foldky“. V letě nosily ku všednímu Valašky šaty (bez rukávů) plátěné i kanafasové, t. zv. leknice, nám již ze slovenského kroje známé. Svrchním oděvem byl soukenný červený neb fialkový mentík, župici podobný, bortami a čaproky krášlený. Sukno a plátno byly hlavním

materiálem obleku valašského, obé v dobré jakosti, kterou valašské výrobky textilní dosud slují. Charakteristickou pokrývkou hlavy byl pro vdané čepce, svobodné si chodily prostovlasé s visutým „varkočem“. Čepce valašský, který dosud místy pod šátek se nosí, měl dénko síťované, ozdobně prošívání práce; napřed vroubila ho šitá krajka o velkých zoubcích přeumělé a rázovité práce. Šátky prostě pod bradu vázané nosí se na Valašsku již dávno; druhdy mívaly tu plátěné šátky, vyšívání v rozích bílé neb bledě modře, které dozadu pod cíp vázaly.

Přechod od kroje valašského ke kroji slezskému tvoří kraj lašský, jehož jižní hranici lze asi od Nového Jičína klásti, kdežto na sever až k Ostravě se táhl. Také tento kraj náleží již — až na nepatrné zbytky — minulosti. Srovnáme-li lašský kraj s krajem východoslezským, tož můžeme sledovati ubývání rázovitosti a vnikání cizích prvků, čím dále od kraje valašského na sever a severovýchod se vzdalujeme. Laši nosili ještě klobúky „širáně“ s aksamitovými stuhami, Slezané měli již cylindry a nosili pod nimi v zimě „šlochmyc“; košile zapínali Laši vzadu, teprv později si oblíbili košile „francúzké“, obyčejného tvaru, jaké také Slezané nosili, výšivek již na nich nebylo. Brucleky měli skoro stejného tvaru, s foldkami a štrápci; na Lašsku býval modrý i červený, v Slezsku nejčastěji „fialkový“; na nich měli „klapy“ a řady „kneflí“, podobně i na „špenzru“ — krátké kazajce. Svrchním oděvem, mimo zimní kožich, byla ve Slezsku župica, na Fryštátsku „kaputka“ zvaná, a stříhem městským kabátům podobná. Uzké „galaty“ byly soukenné, ponejvíce tmavomodré, a nebylo na nich ozdobného cifrování. Krpce mají Laši v opo-
vržení, ve Slezsku se nosí vysoké boty již dávno.

Ženský kroj lašský a východoslezský se lišily jen v některých podrobnostech. Ani tam ani zde se již nenosil rubáč; na Frýdecku říkají rukávcům „kabátek“ a oblékají je přes obyčejnou košili. Černá barva sukni, jimž fěrtuchy říkaly, ač byly sešité, byla na Lašsku i ve Slezsku oblíbená; všední sukně se šily z plátna domácí výroby, které se natíralo černí a skleněnými hladítky vyleštilo. Na vlněné sukně našivaly se dolů dvě řady stuh, pravidlem modrých; zástěra bývala při slezském kroji často modrá, hedvábná, na Lašsku nosívaly i květované, také tištěné plátěnky; vyšívaných zástěr, kromě bílých, tu nebylo. Starobylejší tvar měly těžké vlněné sukně, které na Lašsku, hlavně o svatbách se nosily a kterým „gromrážky“ říkaly, byly varhánkovitě skládány a dole stuhou lemovány, z látky obyčejně červené, chodským sukním velice podobné. Živůtky se zlatými neb stříbrnými portami měly při kroji slezském vzadu „foldky“. Při svátečním úboru slezském byl živůtek napřed spiat stříbrným šperkem s řetízky a také kolem pasu vinulo se několik stříbrných řetízků. Svobodné Lašky i Slezanky chodily prostovlasé, s červenou mašlí ve vrkoči, kterému Lašky „varkoč“, Slezanky „ocosek“ říkají. Také na hlavu vázaly do týle šátky bíle vyšívané, jako vdané. Lašky nosívaly také čepce pod bradu vázané, s okrajem v husté varhánky složeným, který má již městský ráz. —

Slezské kroje, nyní již nadobro odložené — za doby, když Manes Těšínskem putoval, zachytil ještě zajímavé typy ženského kroje — souvisejí, jak řečeno, tou měrou s krojovým typem lašským, že se mi zdálo vhodné, zde hned o nich se zmíniti, ač nám ještě zbývá, abychom do vnitřní Moravy, na Hanou, se podívali.

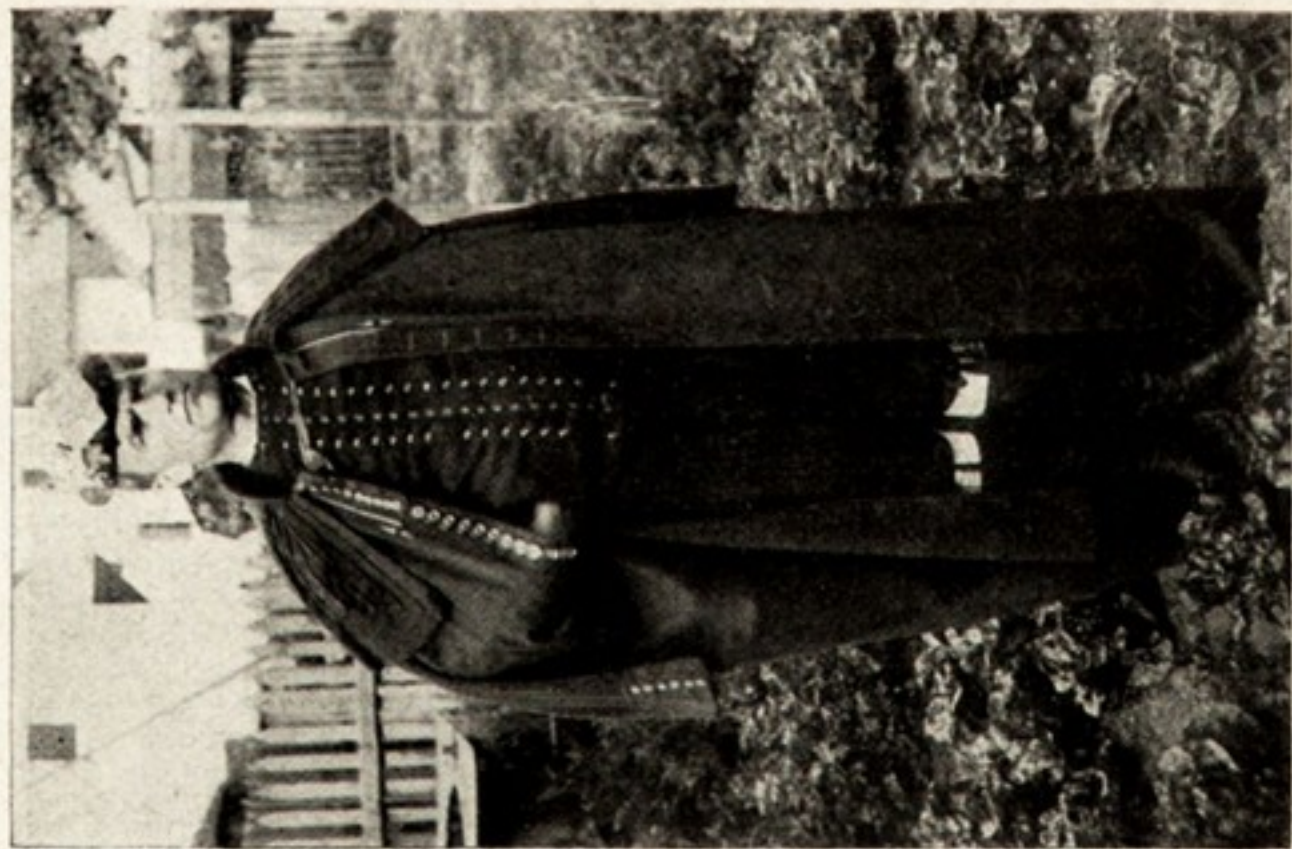

Obr. 10. Mladík a děvče z Popova (Valašsko).

Fotogr. J. Klvaňa.

Obr. 11. Muž a žena z Nové Vsi (Slovácko).
Fotogr. J. Koula.

Obr. 12. Hanák.
Fotogr. J. Kvaňa.

H a n á c i odložili svůj kroj již před několika desíletími. Kromě několika staříků a stařen, které dotrhávají zbytky dávných součástí krojových, dnes neviděti Hanáka a Hanačky v kroji, leda o některé slavnosti, kde starý kroj je vlastně již kostymem. Jediné kolem Tovačova zachoval se kroj působením nadšené sběratelky a znalkyně hanáckého kroje a vyšívání, slečny Běhálkové. Šťastnou shodou okolností je nám možno stopovati kroj hanácký dosti daleko zpět do osmnáctého století a můžeme rozpoznati zajímavé změny, které se s ním staly až asi do roku 1860, kdy byl v poslední své podobě ustálen.

Bohatá, rázovitá Haná vždycky zvláště poutala moravskou inteligenci, která v ní spatřovala jádro moravského lidu selského. Tak se stalo, že nám o Hané i ze starších dob zachovány zprávy podrobnější, nežli o jiných krajích moravských. Péči Hankeho z Hankensteina zachováno několik obrázků hanáckého kroje z r. 1786, kterým jsou doplňkem dva obrázky mapky Hané, asi z r. 1800 pocházející, jakož i malé francouzské rytinky z roku 1805. Z prvních desíletí 19. stol. máme popisy Hornovy; kroj, jaký se utvářil kolem r. 1850, zachytil v kolkových studiích Josef Manes a popsal ho podrobně Skopalík.

V mužském kroji hanáckém jsou starého původu široké, baňaté koženky, které stříhem připomínají „faldované“ kalhoty sedmnáctého století; také na stříhu kabátce bez rukávů je v úpravě kapes a šúsků mnoho zbytků vlivu městského šatu ze začátku 18. století. Vedle těchto vlivů cizích, zbylo však v starém kroji hanáckém i dosti původního. Jeví se to ve vyšívané okrase kalhot, jeví se to v starých kožiších, sešitých primitivně z dvou koží beránčích,

ve formu jakési bundy, z níž napřed i vzadu visel ocásek ovčí a na prsou bylo vyšito srdéčko. Prostonárodní spisovatel hanácký, který žil v druhé polovině osmnáctého století, charakterisuje tehdejší kroj: Hanák se takto poznává: Šeroké gatě má — a kožošek veševane s dvoma ocaskama — klobok jak na plně měsíc — bote nad kotike nic víc — pás na břocho decke, — snad místo hobročke.

Mužský kroj, který v první polovině minulého století na Hané nosili, podržel ze starší doby koženky — široké („plky“) na Kojetsku a Kroměřížsku, úzké na levém břehu Moravy — povětšinou do ruda zbarvené; žluté koženky nosili kolem Vyškova a Dřevohostic. Po švech a na poklopci jsou koženky tyto vyšívány drobným ornamentem zeleně neb pestře. Nad nohavicemi opásával se Hanák opaskem, kovovými proužky protkávaným. Košile měla poměštný střih, s přeloženým límečkem a manšetami, ale vyšívání, černé neb bílé, bylo rázovité, podobajíc se vyšívané okrase košilek ženských. Na prsou nechybělo nikdy vyšité srdéčko. Pod límec vázal se černý šátek — je to také móda městská. Slováckou korduli nahrazoval „lajdík“ z černého sukna, obyčejně žlutavězeleným hedvábím vyšitý; přes něj nosila se „flanélka“ — kabátec — ze stejného materiálu ušitá a podobně vyzdobená. Toto vyšívání, které prováděli místní krejčíři obyčejně volně od ruky, dodává mužskému oděvu hanáckému vzácné rázovitosti. Plášť, který starší muži přes ramena přehazovali, byl opatřen kulatým límcem, obšitým drobným ornamentem. Hanáci převzali ho z kroje městského, kdežto dlouhé rudé kožichy, vzadu rozstřižené a na zádech vyšité, měly starý ráz domácí. Velké klobouky se střechou s obou stran vyhrnutou

a mnohými visutými stužkami „darmovísy“ krášlené, které čluny zvali, také se sem dostaly vlivem cizím. Dříve nosivali čepice kožišinou lemované i vysoké tchořovice s mašličkami po straně jako v Čechách; před úpadkem kroje ještě ujal se tu menší kulatý klobouk.

Ženský kroj jak v letech padesátých na Hané se nosil, lišil se od způsobu, jakým jsou oblečeny Hanačky na vyobrazení Hankově, hlavně tvarem živůtku a úpravou hlavy. Děvče na obrázku Hankovu má přiléhavý živůtek do pasu, tvaru, jaký byl v 18. stol. vůbec běžný, a kolem výstřihu všitou podlinku. Hlava je ovázána šátkou, krajkou lemovanou a na koncích vyšívanou, která u staré ženy je uvázána přes čepec. Šatku odložily Hanačky již v třicátých letech minulého století, z kroje empírového si pak osvojily kratinký živůtek a z městské módy let dvacátých okruží.

Tištěný, květovaný, bavlněný neb vlněný šátek, který se stal tak charakteristickým pro kroje moravské, uvazovaly Hanačky zvláštním umělým způsobem tak, že nad ušima tvořil bohaté zákruty, „záušnice“. Vzadu měl někdy cíp svislý, někdy byl turbanovitě bez cípu zatočen. Rozdíly ve vázání byly jednak místní, jednak se řídily též příležitostmi, pro kterou se Hanačka ustrojila. Nejstarší šátky byly bělavé, později červené, někde k nim přišívaly třásně, což hlavě tvořilo velice slušivý rámeček. Takto upravená hlava seděla na širokém okruží, „placáku“, z jemné látky, ovroubené zažloutlou paličkovanou krajkou — vešlo se jí na bohatě nabíraný placák až 10 loket.

Rukávce oblékaly se přes košili po městském způsobu ušitou — říkali jí tu „trhačena“. Stanky ru-

kávců byly krátké a přitahovaly se k tělu pruhem jemného plátna, vzadu pěkně vyšíváním, bílými metličkami a napřed šněrovaným — „oplíčkem“. Rukávky mívaly Hanačky mírně nadouvané a tak krátké, jak se v Čechách nosily. Nad loktem byly zdrhnuty a všity v pásek hustě černě neb bíle vyšívání ornamentem, podobným výšivce na úvodnicích. Na „opasek“ čili spodnici ovazoval se ve všední den obyčejně černý plátěný šorec čili „fěrtoch“, v pravidelné záhyby skládaný, starého nesešitého tvaru, skoro ke kotníkům dosahující, do něhož až 12 loket plátna se vešlo; na svátek se místo něho nosil fěrtoch bílý, podobně ušitý. Napřed uvazoval se barevnými stuhami „fěrtošek“ 4—5 loket široký, s vysokým límcem; barva jeho řídila se příležitostí: v adventě jiná, v postě jiná, po velké noci zas jiná, ale nejčastěji bílá, a nebylo na něm vyšívání. Pěkným kouskem ozdobné práce krejčířské byl „lajdík“ čili kordulka. Nosily se kordulky damaškové i brokátové, ale nejrázovitější jsou kordulky soukenné, jednobarevné, na nichž se půvabně vyjímal okrasa předničky stuhou „paterkou“ a zlatými krajkami, jakož i drobné vyšívání, které se vinulo kolem průramků a podél dílců zad. Zvláštností těchto kordulek byly papírem podložené obloučky, kterými zadní dílce byly zakončeny. As na 15 cm bylo mezi límcem sukne a kordulkou viděti oplečí. Pro chladna oblékala se „flanélka“, krátký kabátec s rukávy z černého sukna, vyšíváním zdobená, neb modernější kamizolky s „krádlý“ a dvěma záhyby na zádech. Mimo kožich nosily se na Hané druhdy ještě dva druhy kabátků, vše dnější „marynky“ a černý soukenný „župánek“, jemuž i jenerál se říkalo, a to pro zlaté porty, kterými, mimo pestré paterky, byl ozdoben.

Připomíná-li široká delší sukně hanácká, jakož i krátké vyduté rukávky kroje české, tož i o obuvi to platí. Již v osmnáctém století nenosily Hanačky ani vysokých bot ani krpců, pro ostatní Moravu charakteristických, ale na punčochy s barevnými klínky střevíce, jichž tvar dle běžné módy městské se měnil. —

V j i h o z á p a d n ě a z á p a d n ě M o r a v ě, směrem ku českým hranicím, vymizel kroj již dávno. Kolem Brna zachovaly se ještě sem tam zbytky kroje, k jihu, kolem Hustopeče, šatí se krojově ještě t. zv. Hanáčtí Slováci, ale vše to je již tolik porušeno vlivy městskými, že na obmezeném tomto místě není třeba o tom slov šířiti. V starém kroji jihlavském a znojemském byly poslední fáze místního kroje podobny úpadkovým krojům v Čechách nošeným. Charakterisuje kroj „českých Moravců“ tak již Hanke z Hankensteina: „Tato větev moravských obyvatelů sídlí kolem Brna, pak v kraji znojemském a jihlavském, směrem ku českým hranicím. Jejich kroj je český: Modré punčochy, černé, německé kalhoty, červený lajblík, hnědý neb modrý německý kabát a klobouk s vyzvednutou střechou. Ženské nosí vlněný oděv, hedvábné šněrovačky, osazené lyonskými portami, červenou stuhu na temeni hlavy v tvaru věnce, přepjatou dlouhou žlutou neb bílou jehlicí.“

Na německém ostrůvku jihlavském udržel se kroj, zejména ženský, poněkud déle, a v něm mnoho stop na bývalý český kroj z okolí; tak červený šátek s dlouhým cípem a červené šněrování na živůtku. Mužští nosili spodky na kšandách, což je krojovou zvyklostí speciálně německou.

Kroje v Čechách.

Na poslední místo v našem popisu českoslovanských krojů radíme Čechy. Nikoli proto, že by umělecký pud lidu tu nebyl dovedl vytvořiti zajímavých a cenných variantů krojových, ale proto, že Čechy nejvíce se odchýlily od svérázu, druhdy všemu kroji českoslovanského národa společného. Poslední způsoby odívání vesnického lidu jeví již silné poměštění, byly to přechodné fáze k úplnému odložení zvláštního kroje; i kroje před sto lety, vyobrazením zachycené, jsou již valně porušeny. Volily se látky běžné výroby, z jakých i v městě se oděvy hotovily, přebíraly se kus po kuse stříhy městských šatů, ovšem vždy o několik let později nežli ve městě se ujaly, a na konec upouštělo se i od charakteristické výzdoby výšivkové, která přetrvala v Čechách domorodé stříhy i domácí látky, dodávajíc kroji půvabu i svérázné noty.

Svůj kroj odložili v Čechách nejdříve severní a severozápadní kraje, živým průmyslovým ruchem prostoupené. Již r. 1845 stýská si Němcová, že v Ratibořicích v kostele takřka již nespatriła lidových krojů. Na východě, v Litomyšlsku, Vysokomýtsku, přestali nositi svůj krásný kroj již před rokem 1850. O Plzeňsku musel roku 1850 napsati Škarda, rodák tamější, že již jen při svatbách se udržel původní kroj v plné nádheře a kráse. Tak tomu bylo též

v středních Čechách. O nějaké desetiletí udržel se kroj déle v Blatácku, v Tábořsku a v jihozápadních Čechách; do našich dnů jedině na Domažlicku, aspoň do jisté míry, ženský kroj se dochoval, ač ovšem již také všelikými příměsky porušen.

Na základě vyobrazení z prvních desetiletí minulého století můžeme datovati ty kusy odložených oděvů selských, které nám ze staré rozmanité nádhery krojové zbyly. Některé kusy datují se samy rázem vyšivek, z nichž některé poukazují k vlivům baroku, některé k době copu, jiné k vlivům empírové doby a zase jiné k době ještě mladší. Jiné kusy, zejména mužského šatstva, datují se stříhem, připomínajícím určitou módu městskou, jiné zas látkou, tak na př. vyšivky na tylu mají svoji určitou hranici, zavedením anglického vynálezu výroby tylu ve Francii a v Německu po roce 1820 vymezenou.

Celkem lze o Čechách říci, že jednotlivé typy krojové se méně od sebe liší nežli krojové skupiny moravské. Všem českým krojům bylo společné nošení koženek, všude měla košile „německý“ tvar městského rázu, s nepatrnou jen okrasou vyšivkovou, všude, vedle brucleku čili kabátce bez rukávů a krátké kazajky, se nosily šosaté kabáty stříhu copového a na mnohých místech střevíce městského rázu, neb vysoké boty. Nejvíce lišily se od sebe kraje pokrývkou hlavy a také barvou šatů a vyšívanou příkrasou, tam kde se zachovaly.

Také v ženských krojích je mnoho obdoby. Nikde již nezastihlo devatenácté století rubáče, vždyť ho někde počaly odkládati selky již za dob Husových. Rukávce, které všude byly letním kusem oděvním, neměly takřka vyšívané výzdoby, úpravou zapínání a výstříhu ien od kraje ke kraji se lišice; krátké

„pauše“, mírně vyduté jsou pro ně charakteristické. Široké, krátké sukně, bez umělého skládání, z běžných látek, byly všude obecné — jen jihozápadní Čechy, zejména Domažlicko, tu činí výjimku — zástěry měly všude široký tvar — jen tam, kde se nosily vyšívané, mají určité vyhraněné zvláštnosti krojové. Při živůtku je patrný rozdíl mezi starším tvarem bez kostic, podobným moravské kordulce a povětšinou pasu nedosahujícím, a novější šněrovačkou, z městské módy osmnáctého století převzatou. Svrchní oděv ženský pozbyl rázovitosti takřka nadobro. Již od začátku devatenáctého století oblékaly se naše selky v „špenzle“ městského střihu, jimž ovšem vyšívanou výzdobou a úpravou šúsků dodáváno místně zvláštního rázu.

Jedině při úpravě hlavy zachovaly se stopy tradičních tvarů až hluboko do 19. stol. Je tomu ostatně tak i jinde, kde lidový kroj se za městský zaměňuje; vždyť dodnes někde naše selky k šatům po městské módě ušitým si vážou na hlavu šátky. Na vyobrazeních krojů vesnických svatebčanů, ke korunovačním slavnostem do Prahy se sešedších, a z obrazů, v Zemském archivu uložených, jakož i na jiných obrázcích z prvních desetiletí minulého století mají ženy na hlavách čepce, někde velké pleny, a děvčata ponejvíce vínky. Čepce a vínky mají vzadu vázanky vyšíváním zdobené, které jsou zbytky šátky, druhdy též v Čechách nošené. O podobě a výzdobě vínků nás poučují některé zachované exempláře ze severu a jihu Čech, také „rouška“ bratská a „plínka“, kterou Chodačky čepce ovazovaly, jsou takové přežitky starších kusů oděvních. Skutečné šátky zachovaly se v ojedinělých exemplářích jen z Litomyšlska. Při vázání pleny či loktušky bral se v Čechách vývoj

touže cestou jako na Moravě. Zdobně vyšitý šátek se vázal uměle a složitě; na místo něho nastoupil šátek koupený, který na konec již jen prostě pod bradu se uvazuje.

Ze všech krojů českých, které ve zbytcích do našich dnů se dochovaly, je kroj v Litomyšlsku nošený nejvíce podoben kroji hanáckému a v ledačem i valašskému; mohli bychom předpokládati, že druhdy tvořil přechod od krojů moravských ke krojům v království obvyklým. Muži nosili tu ke žlutým koženkám s podvazky, zdobně vysekanými, vesty „brusleky“ a kazajky „lajbíky“. Bývaly šity buď z černého sukna, a v tom případě zelenožlutě vyšíváné, buď z bílého flanelu, a tu byla výšivka provedena tyrkysově modrým hedvábím. Toto vyšívání, ač má ornamentem i technikou zcela svůj ráz, připomíná způsobem rozlohy a úpravy živě okrasu kabátců a vest hanáckých. Střih brusleků zdejších, s dvoudílnými zády, se ovšem liší od brusleků a kordul moravských. Vyšíváná okrasa těchto litomyšlských krejčovských výrobků náleží komposicí k nejlepšímu, s čím české vyšívání krojové se může pochlubiti. Kabátů tu takřka neznali, v zimě se nosily všeobecně kožichy jirchové, pestrým vyšíváním na zádech zdobené, s podšívku z beránku, střihem slováckým kožichům poněkud podobné. Za pokrývku hlavy sloužily za stara velké těžké klobouky, později, kdož si toho popřáti mohli, nosili vydrovky, s lemovkou po jedné straně vyšší, s dénkem aksamitovým.

Při ženském kroji z Litomyšlska zajímá nás nejvíce starobylá úprava hlavy, která ke slavnostním příležitostem dosti dlouho se zachovala; nosily ženské měkké čepce s vyšitým dénkem a přes ně zavázanou šatku, s konci vyšíványými a krajkou lemo-

vanými, pod šatou „loubek“, mosazný to proužek, odzadu k spánkům sepiatý a tváře mírně stiskající. Smyčkové vyšívání šatky, bělavým hedvábím provedené, připomíná vyšívání valašské. Také vyšívka košile, která za stara nad rukávem se bělala, je podobného rázu. Košile sama se svým okružím, krajkou lemovaným a s rukávy po loket, je typu moravského. Na sukních, pravidlem mezulánových, u děvčat v létě bílých, vysoce bílým dírkovým vyšíváním kráslejších, jakož i na zástěrách, nebylo ničeho rázovitého, zato živůtek, jemuž „životek“ říkaly, má zvláštní ráz. Je krátký jako frýdka hanácká, ale sukně se k němu připínala, sedíc na šůsku ze skládaných šlachů, „šorčík“ zvaném. Vzadu měl životek kostici sameťovou stužkou zakrytou, vpředu bylo na něm sedm haklíků, sloužících k provlékání stuhy, kterouž se živůtek šněroval přes „punt“ vpředu zastrčený. Staré životky jsou aksamitové, krásleny zlatým a stříbrným vyšíváním. Hlavním motivem těchto vyšivek je karafiát, tak stylisovaný, jak toho vyžadoval způsob kladení kovových vláken přes papírovou šablonu. Mladší jsou životky damaškové, dle ornamentu látky zvané čtyřkvětáky neb osmičkvětáky. V sousedním Vysokomýtsku nosil se kroj v ledačem litomyšlskému podobný; zachovaly se z něho takřka již jenom zástěry z modrého plátna, bílou přízí vyšité.

Dále do kraje, směrem západním, se již v druhém desetiletí 19. stol. nosily kroje silně poměštělé, které kolem r. 1850 nadobro odloženy. Srovnáme-li popisy způsobu odívání na vesnicích v C h r u d i m s k u, N a s a v r c k u a v celém bývalém kraji Č á s l a v s k é m a zbylé kusy oděvní se starými vyobrazeními z let dvacátých, utvoříme si podrobný obrázek

o svátečním ustrojení pantátů a panímám, děvčat a chasníků z tohoto okrsku. Již samo označení mnohých součástí krojových o tom vysvědčuje, že tu vliv města silně porušil původní rázovitost krojovou. Ženské nosily tu ku širokým sukním, připevněným vzadu ku šorčíkům hákem opatřeným, „lajbliky“, t. j. šněrovačky, které měly napřed širokou pásku ze zlaté neb jiné borty, pod kterou se zastrkoval tylový neb linový vyšíváný šátek, který se bral ku zakrytí kulatého výstřihu košile „tenčice“ s vyduťtými, krátkými rukávy, jimž na Poděbradsku „dudy“ říkaly. Přes to oblékaly buď „kabátky tálkové“ neb „špenzle“, které měly „krádlík“ s „karnýrama“ a vzadu odstálé „šúsky“, varhánkovitě skládané. Na sukně uvazovaly fěrtochy, až 3 lokte široké, buď hedvábné, buď bílé, bohatě vyšíváné, se širokými, rovněž vyšívánými tkanicemi. Na Poděbradsku platily za nejvzácnější fěrtochy bílé, plátěné, s kvítky karmazinem vyšívánými. Tento typ krojový, s malými pozměňkami, byl vlastní též K r á l o v é h r a d e c k u a M l a d o b o l e s l a v s k u, vykazuje jen nepatrné zvláštnosti, pokud barvy sukni a jejich lemování a vyšíváné výzdoby fěrtochů se týkalo.

Nemohouce se obíratí podrobnostmi, povšimneme si jen poněkud blíže úpravy hlavy, protože tu nejvíce rázovitých zvláštností se zachovalo. Kulatý čepček, pro svátek i zlatý, pro všední den bílý, někde pestře vyšíváný, vyznačuje Gerle ve svém spise z r. 1823 za charakteristický pro většinu českých krojů. Také o velké vázance čepce, vzadu upevněné, se všeobecně zmiňuje. Známe české čepce, čepčky a holubinky ze sterých exemplářů v museích i v soukromých sbírkách; všechny se různí od sebe spíše vzorem a způsobem provedení výšivky nežli tvarem —

čepečků dvoudílných „půlkových“ je mezi nimi po-
skrovnu, většinou sestávají z dénka a dvou dílků
postranních. Na Chrudimsku byly obvyklé čepce
obklopené zlatou krajkou, asi 20 cm širokou, jako zář
nad hlavou strmící. Při zlatých čepcích bývaly mašle
z hedvábných stuh a dýnka byla často bohatě vy-
kládána granáty. Bílé čepce, drobnými uzlíčky vy-
šívané, měly buď vyšívané konce v tuhou mašli na-
škrobené, buď také mašle barevné. Úpravu hlavy
na Poděbradsku a na Mladoboleslavsku, jak na za-
čátku devatenáctého století a dříve byla obvyklá,
vyšetřila podrobně B. Hoblová. Na základě jejich
studií můžeme si přesně představit, jak se vázaly
vyšívané, t. zv. karmazinové šátky, které se nám
zachovaly, a kterak se nosily vínky, leckde ještě
v museích uložené. Děvčata nosila vínky a k nim,
když šla přes pole neb do kostela, „karmazinové“
šátky. Vínek z okolí mladoboleslavského byl červeně,
zlatem neb stříbrem (do smutku černě) aneb bílými
uzlíčky vyšit a vrouben jemnou paličkovou krajkou
valencienského způsobu, drobně plissovou. Při-
kládal se těsně k čelu a vzadu tvořily oba naškrobené
konce jakoby křídla. U družic patřil k tomu účes
z copů uměle zapletených a utočených, ozdobnými
jehlicemi připnutý. Šátek z jemného plátna v rozích
a někdy i na lemu vyšitý červeným hedvábím (ke
smutku černým) a krajkou vroubený, přišpendlil se
k vínku a vzadu se vázal tak, aby tři vyšívané konce
přišly k platnosti. Vdané nenosily již těchto šátků —
proto zachovalo se poměrně hojně exemplářů v stavu
skoro neporušeném — nosilyť pro všednější potřebu
kulaté čepce, uzlíčkově vyšívané, také krajkou vrou-
bené, pro svátek zlaté, poměrně malé, s tuhými
křídly ze stuhy, drobnými ryšky ovroubené.

Mužský kroj ze starého kraje čáslavského, mladoboleslavského a také jičínského, s přilehlými okrsky kraje litomyšlského a královéhradeckého, měl více ještě nežli oděv ženský ráz poměštlý. Také tu nejspíše ještě v pokrývce hlavy se zachovaly starší tvary, ve vysoké tchořovici s mašličkami po straně, vydrovce, astrikánce. Ale již v letech třicátých minulého století nosí se také kastorové klobouky městské a všelike kaškety neb placky, jak je kloboučníci po jarmarcích prodávali. Košile měla městský tvar s přeloženým límečkem, pod který se vázal šátek černý neb červený, na Poděbradsku bývala na prsou vyšívána. Spodky „zvířetice“ (kozlovice, skopovice neb jele nice), na bocích ozdobně „štepované“, až ke kolenou sahající, zaměňovali v třicátých letech minulého století již rádi černými „manšestrovkami“. K nim nosili bílé neb černé punčochy a střevíce s přeskou, podle módy z doby copové, neb vysoké boty „německé“, z módy doby porevoluční vypůjčené. Vesta, na Poděbradsku „punt“ zvaná, měla ráz prucleka litomyšlského, ale byla jen skrovně kolem dírek vyšívána, neb pouze knoflíky, obyčejně „limburáky“ zvanými, ozdobena. Chlapci nosili na punt „špenzl“, krátkou to kazajku. Na Nasavreku bývala tato kazajka soukenná, i bílá vyšívaná, patrně asi po způsobu litomyšlském. Ženatí brali na sebe dlouhý kabát šosák, z barevného sukna s mnohými knoflíky, z nichž však pouze dva k zapínání sloužily. Byl po městském způsobu střižen. Do práce nosily se plátěné kalhoty do bot a někdy i plátěné kabáty.

O tomto starém způsobu strojení pracně sebrány zprávy od nejstarších pamětníků. Nikdo již nepamatuje dnes staré kroje více na sever, v P o d j e š t ě d í.

Karolina Světlá mezi roky 1858 a 1868 zachytila maně ještě některé popisy z úst starých pamětníků, neboť když ona v Světlé přebývala, chodili si tu již ve zkomoleném kroji městském, leda že babičky ještě dotrhávaly staré kabátky a že si ženské šátky na pokos vázaly. V „Krejčíkově Anežce“ zmiňuje se Světlá o kroji na několika místech. Dovídáme se tak, že v „tento den“ (ve všední den) chodily ženské v plátěném „kanduši“ — sukni se životem bez rukávů, oděvu patrně valašské a slovenské leknici podobném. K sváteční příležitosti mělo děvče na sobě červený soukenný životek s modrým vyšíváním, který měl místo proramků modré mašle s křídly, asi do polou zad. K tomu tenkou bílou košili, u krku v samých základkách shrnutou, a u ní široký výložek. Sukni měla zelenou, hedvábnou, žlutě lemovanou a bílý, široký fěrtoch. Na hlavách nosila i děvčata kulatý čepec, ve všední den uvazovala loktušku „na ušička“.

Z kroje okolí Turnova a Českého Dubu zachovala se, díky sběratelské péči, přece ještě některá památka. Měl v podstatě týž ráz jako kroje právě popsané. Zvláštní tu byly vínky, hustě vyšité červeným hedvábím, od něhož tři pestré neb zlaté květy se odrážely, loktušky v rozích neb na lemu pestře vyšívané hustým vzorem a zástěry modré, bílé, červeně, modře a žlutě vyšívané. Čepečky z Turnovska jsou uzlíčkovým stehem vyšity, takže vzor se odráží černým konturováním od šedavých uzlíčků půdy. —

Je arcit' samozřejmo, že ve středu země, v okresích kolem Prahy rozložených, se nezachovalo více ze starobylého kroje selského nežli na východě a na severu.

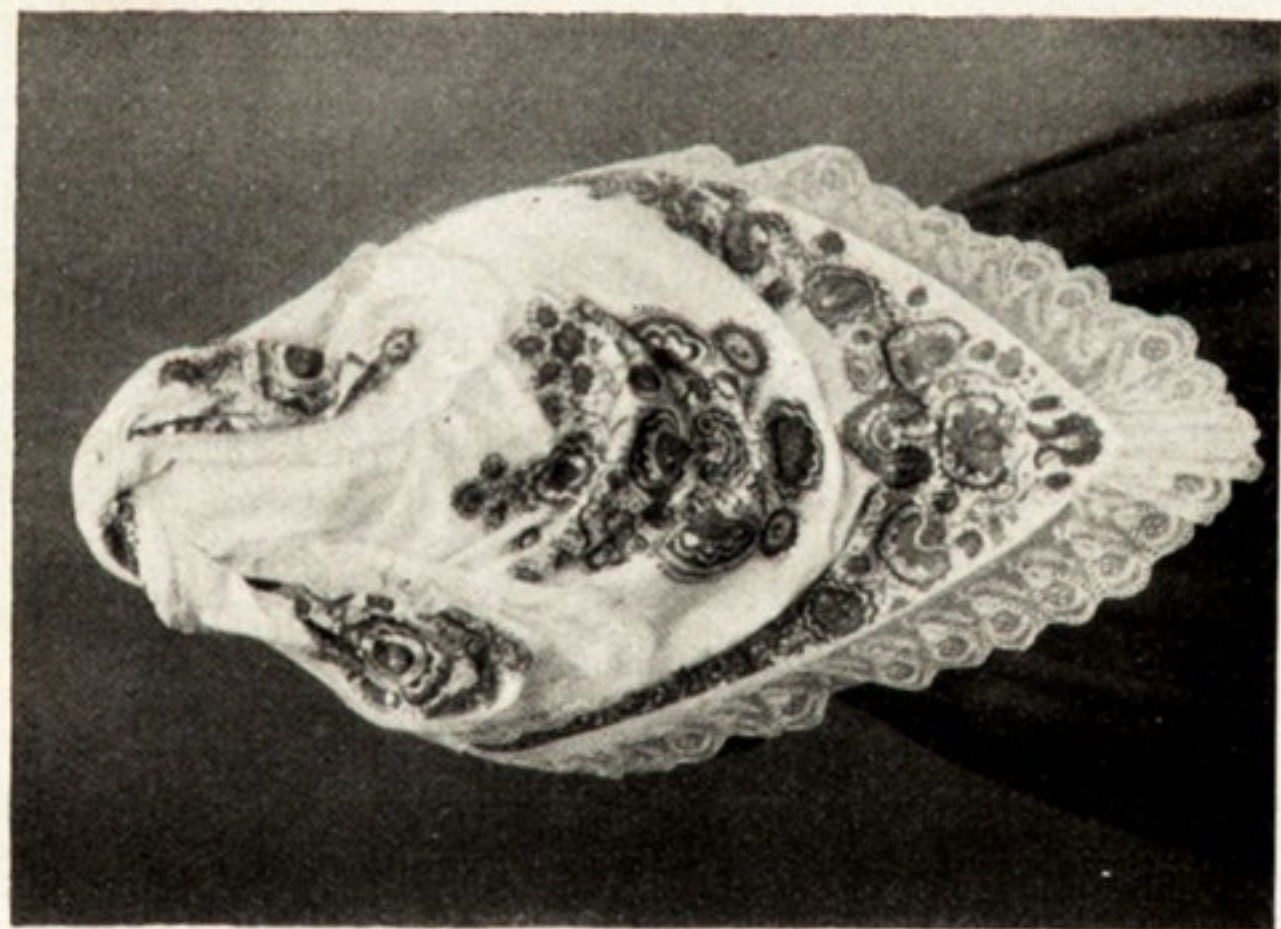
Ve starém pražském kraji selští lidé se vyzuli ze svého kroje, když byli zbaveni roboty; bylo v tom uvědomělé cítění pro změnu sociálních poměrů i kus selského furiantství. V letech reakce úřední hodnostáři s nelibostí pozorovali toto zevní panštění sedláků. Vypravoval mi před lety starý mlynář z pražského okolí, jak se kolem r. 1850 nemile srazila deputace starostů a radních z vesnic blíže Ruzíně ležících s knížetem - arcibiskupem, když ho přišli při biřmování uvítat v dlouhých pantalonech a městských kabátech. „Myslil jsem, že přicházejí sedláci a zatím to jsou patrně nějakí ševci,“ vyjádřil se prý hlasitě církevní kníže, a přijetí deputace skončilo vzájemným rozladěním.

Když sbírán materiál pro oddíl lidového umění na Jubilejní výstavě a když po té, před Národopisnou výstavou, snášen materiál na výstavky krajské, okázalo se, že v tomto kroji středočeského venkova je nejvíce zajímavou rázovitá vyšívaná okrasa některých součástí ženského oděvu — čepců, plen, zástěr a šněrovaček. Střihem a úpravou byl zdejší kraj celkem podoben typům ze severovýchodních Čech. Co z něho zbylo v museích a soukromých sbírkách a v majetku vnuček, vysvědčuje o vzácném nadání lidových pracovnic, které si dovedly osvojiti nejunělejší způsoby bílého žurového vyšívání, skorem šité krajce se rovnajícího, a vzory převzaté z prací městských po svém si přetvořily a přizpůsobily.

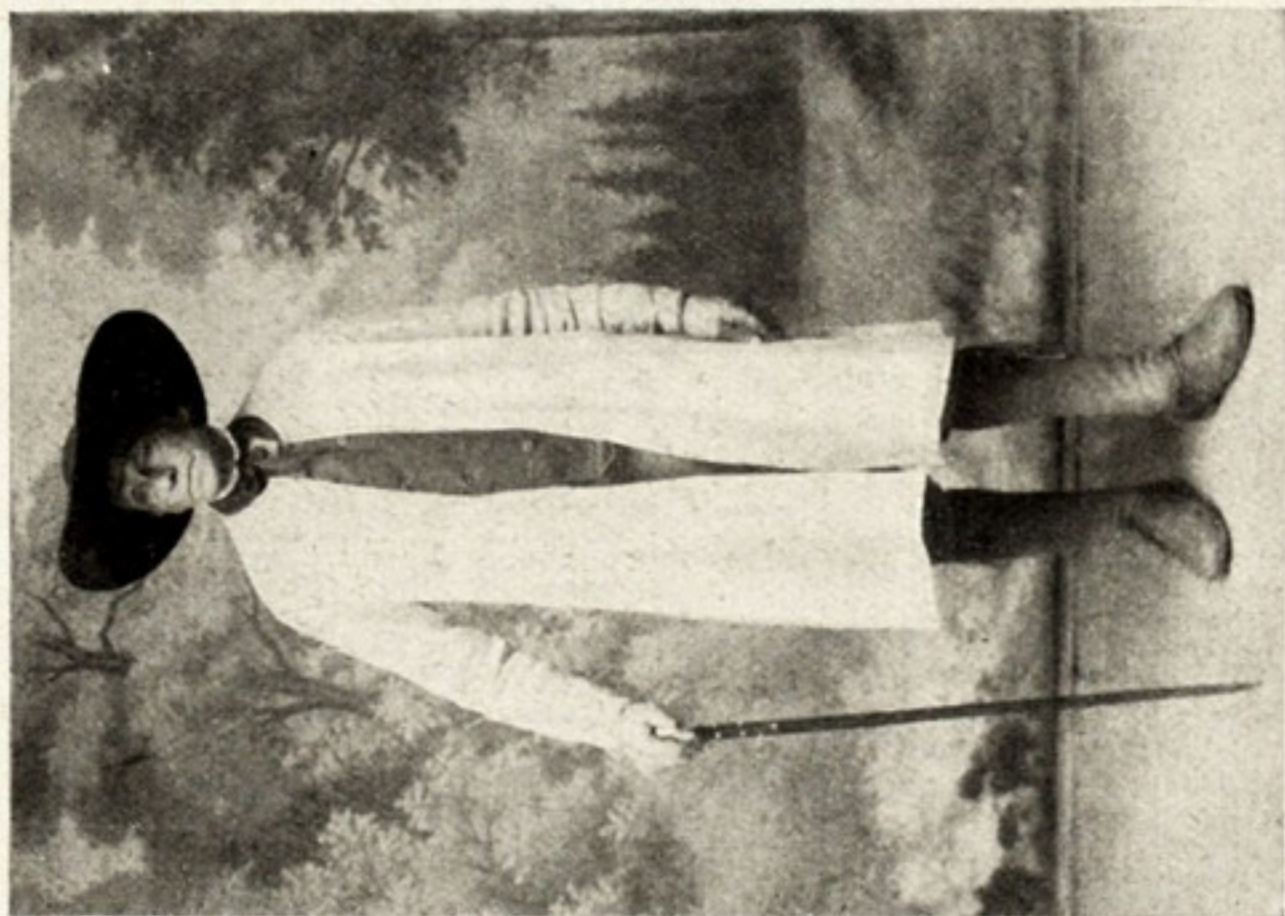
Na západě a na jihu Čech, dále od Prahy a hlouběji do okresů ryze rolnických, v starých krajích Tábořském, Budějovickém a Plzeňském, udržely se do čtyřicátých i padesátých let minulého století zajímavé a v mnohém zvláštní typy krojové.

V Tábořsku odložili kroj dříve nežli dále na jih v Blatácku. Blatáckem označuje se kraj, ležící mezi Tábořem a Budějovicemi, na východ až po Kard. Řečici, na západ až skoro k Bechyni sahající; v něm skupina sedmi vesnic tvoří t. zv. pravá Blata. Co Litomyšlsko děkuje Novákové, Mladoboleslavsko Hoblové, to Blata děkují Emilii Fryšové. Sebrala za dlouholetého svého působení na škole v Soběslavi vše, co pamětníci jí o kroji a vyšívání pověděti dovedli, a zachránila koupí mnoho kusů od zkázy. Také kolega její Fr. Lego snesl hojně materiálu o tomto zajímavém koutě, který, podobně jako Chodsko, měl také svoji historii a svého selského hrdinu. Kroj blatský přes leta padesátá minulého století se udržel, ač nikoli ve staré ryzosti. Muži nosili tu ještě slavnostní kabáty, po švech vyšíváné, vzadu se střapečky, zeleně soukenné, jimž „kopulační“, druhdy „župan“ říkali, všední z domácího silného plátna, rovněž „psanou“ ozdobou, barevným hedvábím provedenou po švech krášlené. Mladá chasa nosila tak jako jinde kazajky, druhdy bílé, vlněné, černou lemůvkou zdobené, později tmavomodré z lesklého sukna. Košile sváteční měla po staré tradici pestré vyšívání, i perličkami provedené, ale také — vlivem rokokové módy panské — kolem krku a v zápěstí nabírané krajky. K žlutým nohavícím, pěkně štepovaným, hodně širokým, slušely modré punčochy a střevíce s přeskou. Nejsvátečnější pokrývkou hlavy byla vysoká tchořovice, s třemi mašlemi po straně, asi 30 cm vysoká. Na Třeboňsku nosili také veliké černé klobouky.

O pozvolné změně ženského oděvu zachytila Fryšová ještě několik zpráv od starých pamětníků. Ti jí pověděli, že na místo novějších širokých sukni,

Obr. 13. 14. Nevěsta v zavijěce a žena v pleně z Blat. *Lask. E. Fryšové.*

Obr. 15. 16. Chod v šerce a chodská žena v čepci „koláci“.

volně nařasaných, se tu nosily sukně do varhánků skládané, jako na Domažlicku, a to z hrubých, silných látek, černých neb tmavomodrých i zelených; pentle „baběrka“ byla u lemu našita. Později se sukně krátila, zdála se ještě kratší tím, že pentle přiřita výše a na místo pentle konečně kus „vornátové“ látky z 30 cm šíře. Košilka blatská pro běžnou potřebu měla kolem krku „vejkladek“, krajkou lemovaný; slavnostní košilka byla o kulatém výšřihu a užších rukávcích, bohatě krášlená bústkovým vyšíváním. „Lajdíky“ pod vlivem empírové módy se nosily velmi krátké a sukně dosahovaly až k nim. Byly z pestré látky, napřed šněrovány stuhou, kolem dvou řad knoflíků se proplétající. Když selky viděly v městě módou změněnou siluetu paniček, se životy až po pas, začaly také své lajdíky nastavovati. Zástěry sváteční byly ponejvíce hedvábné i květované, nosily se ale též vyšíváné velkokvětým vzorem, rozloženým v pruzích, kterým „silnice“ říkaly. Nejnádhernějším kusem oděvu byla velká plena, až 1¹/₂ metru do čtverce mající, bohatě vyšitá hedvábím i bústky a cetkami a lemovaná buď krajkou, buď vyšívanými „zuby“. Vázala se na temeni hlavy u svobodných přes sametovou stužku nad čelem, u vdaných přes čepec s rouškou. Rouška je stuha, na které je našito skleněných perliček s kovovým leskem a dracounových závitků, kolem tří kulatých zrcadélek, čepec je ze šakonetu, má na dýnku květ a kolem vláčkovou krajkou. Zpola zastíněna škrobeným „hřbítkem“ pleny, třpytí se rouška efektně nad čelem. Byla prý krásná podívaná v kostele za velkých svátků na hlavy selek, jimž roušky probleskovaly pod plenami v mihotavém světle svící se lesknouce, stejně jako cetky a bústky na velkých pestrých kvě-

tech bílých plen. Snad bylo by možno tvrditi, že povaha kraje, s ohromnými hladinami rybníků, nebyla bez vlivu na tuto zálibu v barvě a třpytu. Tolik je jisto, že v tomto žírném vlhkém kraji je nejvíce záliby v barvě, že ráz výšivek blatských má do sebe nejvíce koloristických efektů.

Na sever od Soběslavi, k Táboru, strojily se ženy a do jisté míry i muži způsobem od blatáckého poněkud rozdílným. Obyvatelům vesnic, v kterých **kroj** tento se nosil, přezdívali **Blatáci K o z á k ů**. Někteří odvozují přezdívku tuto od růžků čepce ženského, prof. Petrů vysvětluje ho, na základě výroků pamětníků, tvarem šosu mužské kazajky. Přezdívky a žertovné škádlení pro zvláštnosti krojové nebyvaly nikde vzácností. Blatáci dobírali si Kozáky pro úzké nohavice, tito zas se posmívali oněm, že by do jejich nohavic „tři podruzi se vešli“. Úzké „praštěnky“ a zvláštní špičatá forma šosu kazajky, kozímu ocásku prý podobná, byly hlavními zvláštnostmi kozáckého kroje; také větší střízlivost ve výzdobě ho vyznačovala, tak jako oděv ženský. Sukně, lajbíky i špenzly Kozaček byly pravidlem barev temných, nebylo na nich ozdoby jiné než někdy stříbrná porta. Vyšívání úzkých prostých šněrovaček je mimo stříbrné porty skrovné. Ozdobou kozáckého kroje jsou sváteční bíle vyšívané sukně děvčat, takovětěž fěrtochy, šátky na krk a pleny — vše bílé v bílém, s prostými katry a dírkami, ale rázovité v kresbě a zručně provedené. Čepčky mívaly nízké, kulaté, hedvábím potažené, cetkami vyšívané a vzadu měly holubinku tuhou, s odstávajícími klikami.

Krojem **p l z e ň s k ý m** označuje se obyčejně typ krojový, který kolem Rokycan a Plzně se ustálil asi v třicátých letech minulého století. Na sever od

Plzně, na Kralovicku a na západ k Stříbrsku byl — pokud víme — celkový ráz kroje mužského i ženského plzeňskému podoben. Jen úprava hlavy žen se rozcházela a ráz vyšivané ozdoby plen a zástěr. Oděvní kusy z Kralovicka, do naší doby dochované, prozrazují vesměs starší původ než vyšivky plzeňské. Nosily se tam měkké čepce s ušičkami, krajkami lemované a dosti hluboko do tváří spadající, přes ně pleny s cípy, hustou barvitou vyšivkou pokryté, která má jistou příbuznost s vyšivkami chebskými, ale děvčata nosila vínky. Na Stříbrsku mívaly pleny i čepce černě vyšité.

Spolehlivý a podrobný popis plzeňského kroje, z kterého také pozvolné změny jeho poznáváme, podává nám Pamětní kniha školy chrástecké z r. 1830. Dovídáme se z ní, že před r. 1800 ženy nosily černé kabátky s dlouhými faldy (několik starých kusů, velmi podobných, zachovalo se ještě na Domažlicku) a že k slavnostním příležitostem mívaly černé pláště bez rukávů. Po roce 1800 nosily se takto: „Svobodná děvčata měla zapletené vlasy ve mnohé copy a místo čepčeků na hlavách černé vínky měly, totiž zámožnější měly černým hedvábím a chudší černým harasem vyšité; pak vzadu vrkoče se tvořily kol hlavy a jednou mosaznou jehličkou se připjaly, která čtvrt lokte dlouhá byla.

Nosily také některé černé kabátky, ale s menšími faldy, některé, a to větší počet, nosily kabátky bělavé a nyní (r. 1830) již bílé nosí; nosily je bez kráklů až do r. 1812, kdy krákle nastaly;“ (udáním tímto jsou přesně datovány bílé špenzry králíkem vroubené a modře vyšivané, z nichž ještě několik se zachovalo ve sbírkách musejních), sukně měly vesměs barvy bělavé, „mezulánky“ řečené, a dole na nich

pentle byly. Sukně byly velmi krátké, ale nyní nosí se o něco delší a pak rozličné materie, cajky, hedvínky, a mízové (myškové) barvy.“ — „Punčochy vesměs mají červené a střevíce telecí, na nártách veliké mašle, nyní mají však panské šlifry, sotva že se drobet drží.“ Takovéto pantoflíčky nosí starší ženy z okolí Plzně dosud. O šněrovačkách a živůtkách podává podrobný popis Jakub Škarda ve svém líčení plzeňské svatby před r. 1850, kteréž jako student byl účasten: „Šněrovačka docela se podobá šněrovačkám jinde nošeným, jenže napřed a ne vzadu se šněruje, látka na nich vždy barevná, ne velmi skvostná, i nosí se tyto více do práce, ve všedních dnech. Živůtek ale — ten mají všechny ženské o svatbě — z látky jest co možná nejdražší, nejskvostnější, s květy stříbrnými i zlatými, nemá žádných náramků jako šněrovačka, nýbrž vzadu, kde začínají náramky, má malé růžky, na jichž koncích přivázené jsou klíce z pentlí drahocenných, obyčejně červených s jinobarevnými kvítky. Živůtek jest šit obyčejně užší než tělo, tak aby šněrovadlem — napřed — nedal se docela dohromady stáhnouti, ale zůstala nějaká mezera, do níž přijde pak punt, hnedle jako klín vyhlížející. I živůtek i tento punt obšity jsou drahými stříbrnými prýmami.“

Úpravu hlavy popisuje kniha chrástecká: „Svobodná děvčata nosí čepečky, jedna pěknější než druhá, tak velké, že se jí sotva na hlavě drží, neb jest tak veliký jak pěnkavčí hnízdo, při něm ale jsou krajky široké a drahé, že by šest čepců koupil za jedny krajky; vzadu pak při těch čepečkách mají veliké mašle, z bílého kamrtuchu, rozličnými katrami vyšité.“ Úpravu hlavy žen podrobně popisuje Škarda: „Čepec žen nebo-li chocholatý, liší se od předešlých

tím, že úzkým kalunkem jest v prostřed takřka přeříznutý, takže nazad vypadá jako chocholka a že klice z kalunků mívá mnohem kratší“ (svobodné mají klice 7—9 palců široké a přes 3 lokte dlouhé). „Při jiných příležitostech, jako když jdou v neděli do kostela, mají ženské ještě přes čepec skvostně vyšívané bílé šátky, nebo-li jak ony říkají plenu, obyčejně ze šakonu, na níž přemnoho si dávají záležet.“ Tyto pleny, jichž značný počet do našich dnů se dochoval, mají rohy bohatě vyšité bílou bavlnkou, vzorem, jehož kresba dává vyniknouti jemným „katrům“ krajkovitých výplní, mistrně provedených. Zástěry nosily nejraději t. zv. restové, „baboráky“, červeně a žlutě proužkované, polohedvábne..

O kroji mužském vypravuje kniha chrástecká: „Mužské pohlaví se mnoho nezměnilo v kroji; nosili klobouky na tři facky (je z toho zjevno, jak již v 18. stol. móda městská na vesnici pronikla), pod nimi na hlavách čepičku, nyní nosí klobouky rozložené a též pod nimi na hlavách čepičku; kabáty nosili modrosoukenné, jakož až posavad nosí, bez kapes, knoflíky od hora až dolů; nosívali střevíce a modré punčochy, nyní však nosí všichni boty, dle běhu, jaká móda jest.“ Sluší doložiti, že chlapeč nosili místo kabátů krátké kazajky, tak jako kabáty z tmavomodrého sukna ušité, s úzkou červenou lemovkou, ozdobenou řadou lesklých knoflíků a zeleně obšitými dírkami; též vesta byla modrá, což ke žlutým koženkám dobře slušelo. Pitvorná móda, vyžadující, aby pod klobouk se posadila čepice vydrovka, měla za důsledek, že klobouk stužkou pod bradu se uvázati musel. Na kloboucích za stara mimo černou pentli „hospánek“, mívali ještě pestrou ozdobu, které, tak i ko Slováci, housenka říkali. Svrchním oděvem byl

plášť s velmi velikým kráglem, „takový jako měšťané a vrchnosti nosí“.

Srovnáme-li zjev selky z Plzeňska, do šířky rozedmutý dvanáctými i patnáctými sukněmi a křídly holubinky, se štíhlou postavou Chodačky, poznáme na první pohled, že kroj chodský si zachoval starší útvary a že je to kroj kraje chudšího.

Také o chodském kroji máme starší zápisy a popisy. Božena Němcová zvěděla ještě od stařenek, jichž se důmyslně vyptávat uměla, ledaco o kroji ze století osmnáctého. Z těch zpráv nás nejvíce zajímá, že tu nošena sukně z černě barveného, naškrobeného a sklem vyhlazeného plátna, žlutě lemovaná, slováckému šorci podobná a také šorc zvaná. Také primitivní šněrovačku, tak nehygienickou, jako byly pancíře vznešených dam z doby Ludvíka XV., popisuje. Byla to „dvě prkénka, černým aksamitem potažená, která přes kříž pod paží nahoru svazovaly“. Děvčata nosila vínek černě vyšíváný, patrně podobný starému vínku z Plzeňska. I kožich tehda ještě ženy nosily, byl černý, dlouhý, napřed i vzadu rozstřižený. Nevěsty nosily k „oddadbě“ černý pláštík, jemuž „odívka“ říkaly; také chrástecká kniha se o podobných pláštích zmiňuje. Odjinud víme, že tu do nedávna nošen druh rubáče, jemuž „voblečka“ říkaly.

Novější chodský kroj se od dob, kdy Němcová mezi „Buláky“ žila, v ledačem změnil. Místo bílých plen a čepečků drobně vyšíváných, se širokou krajkou a čepců koláčů, nosí již mladé staré černé šátky, na babku s cípem na rameni položeným, starší ještě někdy bílou plenu. Za Němcové nosila děvčata šátky červené. Čepec koláč, tvarem zřejmě k renaissanci poukazující, podložený koudelovou vložkou, „kotě“ zvanou, má vyšivku prostého geometrického vzoru —

v Čechách ojedinělého rázu — která tvoří na něm černý kříž. Černou výšivku na límečku košile označují Chodačky z vesnic kolem Újezda blízkých co smutek po Kozinovi. Chodské sukně podržely do dneška starý renaissanční ráz pravidelného zrásnění a lemu při kraji přišitého — takové sukně se ostatně dříve i na Strakonicku nosily. Jsou z polovlněného, hrubého sukna, barvy buď temně červené, buď jasné — „pájavky“ buď temně modré — dle období církevního roku a dle příležitosti se nosí ty neb ony. Starší fěrtochy bývaly plátěné, vyšívané neb tylové, pak nastaly proužkované; nyní se nosí květované z levného polohedvábí; do smutku nosí se bílé. Pod fěrtochem je látka sukně nahrazena kusem hrubého plátna — „dost dobry“ říká se této záplatě. Na rukávcích býval dříve „výkladek“, široký límec. Měkký živůtek, bez kostic, který se tu od několika desíletí nosí, má krátký tvar empirový. Sukně sahají až k němu, máť tedy Chodačka tak „zkrácenou tailii“ jako kdysi ženy na Litomyšlsku. Živůtek je soukenný a bohatě zdoben stříbrnými portami, perlemi a dracounem, tak že se leskne jako pancíř. Vdané nosí pod ním polštářek „poruštičku“. Do živůtku zastrkují se cípy hedvábného šátku, který se nosí přes ramena. Asi od r. 1820 nosí se pro chladno špenzry, druhdy bílé, nyní z tmavomodrého sukna, o krátké taillii, vzadu se šůsky úzce skládanými a s dvěma svislými proužky z červeného sukna, pestře vyšívanými, tak jako i rukávy kabátce. Rázovitá je také obuv děvčat chodských, „bůtky“ — střevíce, vybíjené žlutými kroužky, vykrajované a červeným sukнем podkládané.

Látka, z které se vyrábí sukně chodské, bývala výrobkem domácích řemeslníků, také pestré tka-

louny, jichž ke kroji užíváno, se v Domažlicích vyráběly na malých stávkách. Doma tkala se též bílá „šerka“, podobná huni slovácké, z které druhy všechny mužské kabáty byly hotoveny. Popis, který Němcová o starém buláckém kroji mužském podala do „Květů“, srovnává se s tím, který v srbské pamětní knize je zaznamenán. Bílý šerkový kabát, po kolena dlouhý, byl význačným odznakem Choda, zajisté již nošeným v dobách, kdy Kozina vedl Chody v památném jejich odboji.

Dle sdělení Němcové, které činí v dopise k Čelakovskému z r. 1848, jaksi dodatkem ke svému „obrázkům“ ve Včele a ve Květech, nosili Chodováci „na bílých šerkových kabátech před 150 lety zlaté šňůrky kolem dokola, jako lemování okolo ramenou a u krku. Teprv když je Laminger o jejich práva a svobody připravil a oni svého hejtmana a praporec ztratili, odpárali zlaté šňůrky a dali si černé co smutek.“

Později ustupoval bílý kabát temnomodrému, u chlapců kazajce. Kabát i kazajka jsou na tmavomodré půdě pestře vyšívány s částečným podložením červeným sukнем. Tyto drobnokvěté vzorky šili vesničtí krejčíři volně od ruky s obdivuhodnou zručností a správným citem dekorativním. Dnes snad již jen dva tři stařečkové-krejčí umí vyšívat, nikdo již nejedná vyšívaných kabátů a kazajek. — Za stara nosívali — dle Němcové — muži bílé, plátěné spodky, po stranách červeně lemované. Již v osmnáctém století je vytlačily žluté koženky. K těm obouvaly se dříve bělavé punčochy a střevíce s přeskou, po r. 1808 počali nositi boty. V letech čtyřicátých, dle popisu Němcové, nosili i široké klobouky se stuhou pod bradou i červené čepičky kožišinou lemované. Někde měli svobodní na klobouku mimo černou

pentli šňůrky z barevného „šmelce“. Klobouk by levnější, státl' 5 zl., kdežto za pěknou vydrovku í 14 zl. zaplatili, vydržela jim arcit' po celý život.

Že rázovitý kroj na Domažlicku dosud aspoň do jisté míry je zachován, že tu dosud aspoň k slavnostním příležitostem se zapestří zástupy v slušivém šatu chodském, je zásluhou působení inteligence, vlivem literatury, která vzbudila v lidu vědomí jeho zajímavé minulosti. Nebýti tragické historie Kozinovy a nebýti těch, kteří ji v paměti lidu znovu dovedli oživit, hlavně ovšem Psohlavců Jiráskových, bylo by jistě i po kroji Chodováků již veta. Udrží-li se zde, na nejzápadnějším pomezí našeho království, jako se udržel na východě Moravy a na Slovensku, udrží se tu a tam aspoň poslední svědkové samobytné tvořivosti československého lidu vesnického, který í to, co cizího přibral, si dovedl po svém přizpůsobit a zasadit to jako sourodý článek do celkového rámce vlastního svého kulturního života, který ze sebe tvořil v dobách, kdy sám na sebe byl poukázán, uprostřed odcizené mu inteligence a cizorodou kulturou jsa obklopen.

Literatura.

Z publikací týkajících se svým obsahem buď výhradně, buď částečně lidového kroje a jeho výzdoby, z nichž při sepsání této knížky bylo čerpáno, uvádím všechny čelnější, odkazující k nim zároveň čtenáře, jimž by na podrobnějším poznání té či oné partie našeho národopisu záleželo:

Časopis musejního spolku olomouckého.

Časopis moravského musea zemského.

Český Lid. Red. Dr. Čeněk Zíbrt, nakl. F. Šimáček v Praze. R. I—XXII.

Fryšová Emilie: Ornament jihočeský. (62 tab.) Soběslav, vlastním nákl. 1901. — Táž: Jihočeská Blata. V Praze 1913. Nákl. vlastním.

Havelková Vlasta: Vývoj některých ornamentů našich lidových ve vyšívání. Kresby opatřila Madl. Wanklová. Olomouc 1898.

Hoblová Barb.: Studie o krojích a vyšívkách na Poděbradsku s počátku XIX. věku, v díle Poděbradsko. Vyd. učitelstvo. Poděbrady, nákl. vlastním.

Hruška František: Dialektický slovník chodský. — Archiv pro lexikografii a dialektologii. Vydává III. tř. České Akademie pro vědy, č. 7. V Praze 1907.

Chrudimsko a Nasa vrc ko, vydávané společnou péčí učitelstva.

Koula Jan: Výběr národního českého vyšívání. Praha. Náprstkovo museum. — Týž: České a moravské ornamenty lidové vyšité a malované (32 fotografie). — Týž: Vyšívání lidu slovenského. — Týž: V čem dlužno hledati starožitnost vyšívání československého. Brno 1907.

Kretz Fr.: Slovácké čepce. Národop. studie, maloval Józsa Úprka (41 tab.). Praha, Unie 1901.

Lidová čítanka moravská. Uspořádal Frt. Bílý. Vydala Mor.-Slezská Beseda v Praze.

Medvecký Karol A. Děťva, monografia. Nákl. vlastním. 1906.

Národopisný věstník československý, vydává Společnost národopisného musea českoslov. Nákl. Společnosti Nár. Musea československého.

N o v á k o v á T e r é z a: Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku (9 tab.). Olomouc. Kramář a Procházka 1890.

P r o c h á z k o v á M i l o s l a v a: Náš kraj. I., II. (s obr. a stříh. přílohami). Olomouc 1886—8.

S l o v e n s k o. Sborník statí věnovaných kraji a lidu slovenskému. Umělecká Beseda svým členům na rok 1901.

S m í c h o v s k o a Z b r a s l a v s k o, společnou prací učitelstva. Na Smíchově, nákl. vlastním. 1899.

S m o l k o v á M a r i e: O starobylém pletení na „krosienkách (s 1 tab.). Praha. Národop. Spol. československá. 1904. — **T á ž a R e g. B í b o v á:** Krajky a krajkářství lidu slovanského v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Uh. Slovensku. V Praze 1907. Nákl. vlastním.

S o c h a ň P a v e l: Vzory ľudových výšivek. Praha 1889, s obr. — **T ý ž:** Vzory staroslovenských výšivek (Slovenské narodnie ornamenty. 6 sv. Turč. Sv. Martin, vlastním nákl.)

S o j k o v á B e r t a: Vzory vyšívání lidu slovanského na Moravě. I., II. Olomouc 1887—9.

Š í m a J o s e f: Slovácké vyšívání stehem křížkovým a vrkúčkovým. S předmluvou R. Tyršové. (30 tab.) Praha. F. Šimáček 1897. — **T ý ž:** Studie výšivek lidových z Čech, Moravy a Uh. Slovenska. A. Piša, Brno 1909.

Š k a r d a J a k u b. Svatební obyčeje z okolí plzeňského. Otisk z Pražských Novin z r. 1850. Praha. Řivnáč 1894.

Š o l t a A n t o n í n: Památky starobylého vyšívání českého na rouchách kostelních (21 tab.). Chrudim. Museum prům. pro východní Čechy. 1896.

T y r š o v á R e n a t a a J i n d ř. H a n t i c h: Le paysan tchèque. Praha. Nákl. vlastním.

T y r š o v á R e n. a Č e n ě k Z í b r t: Česká chalupa na Jubilejní výstavě r. 1891. Otisk z díla Sto let práce, zpráva o všeobecné jub. výstavě r. 1891. Praha 1893.

W a l t r o v á A n t. a T i c h á H e r m i n a: Národní vyšívání lidu moravského. Brno. Nákl. vlastním.

W a n k l o v á M a d l e n k a: Moravské ornamenty. Olomouc 1888—91.

W i n t e r Z i k m. a Č e n ě k Z í b r t: Dějiny kroje v zemích českých. Praha. Šimáček 1891 a 1893.

V y h l í d a l J a n: Z hanáckých dědin a měst. Olomouc. Promberger.

V ý s t a v a, N á r o d o p i s n á, Č e s k o s l o v a n s k á v Praze 1895. Vydali Výkonný výbor Národop. výstavy a Národopisná společnost. V Praze 1897.

OBSAH

	Strana
Vývoj zájmu o lidové umění	7
Úvodem	13
Kroje slovenské	19
Kroje moravské a slezské	38
Kroje v Čechách	54
Literatura	74

D U C H A S V Ě T

SBÍRKA SPISŮ POPULÁRNĚ POUČNÝCH.

POŘÁDÁ JAN EMLER.

Do srpna 1918 vydáno:

- Sv. 1. **Noviny** — Dr. K. H o c h. O povaze žurnálu, dějinách a nynějším stavu žurnalistiky, novinářské technice, organizaci zpravodajství, vztahu novin ke kultuře — vůbec o vzniku a významu novin, tohoto důležitého činitele sociálního a kulturního v naší době.
- Sv. 2. **Válka** — Dr. V. J. H a u n e r. Kniha všestranného poučení o dějinném vývoji válečnictví, o základech strategie, o fázích a postupu války. K názornosti výkladů přidány strategické mapky z válek francouzsko-německé, anglo-burské, rusko-japonské a nedávné balkánské.
- Sv. 3. **Duše a tělo** — Prof. dr. J. M a t i e g k a. Vedle přehledu moderních názorů o funkcích mozkových a jejich lokalisaci a poučení o vzájemných vztazích úkonů duševních a tělesných, jakož i nauce o moderní degeneraci, také mnoho zajímavého o mimice, fysiognomie, chiromantii, grafologii, frenologii, Lombrosově anthropologii zločince atd. (Illustrováno.)
- Sv. 4. **Kartely** — Dr. O. Š e v ě í k. O pojmu a účelu kartelů, organizačních formách, účinku a významu jejich na průmysl, na obchod a spotřebitelstvo, na poměry dělnictva atd. Kniha důležitá všem, kdož sledují hospodářský náš vývoj.
- Sv. 5. **Jaroslav Čermák, život a dílo** — Dr. F. X. H a r l a s. Obsažná studie o význačném zjevu českého malířství věku XIX., jenž již za života náležel světovému umění. Přehled jeho tvorby — s 31 pečlivými reprodukcemi jeho děl.
- Sv. 6. **Zušlechtění lidstva** — Prof. dr. A r t u r B r o ž e k. (Eugenika.) První české populárně vědecké pojednání o podstatě eugeniky vskutku moderního problému sociální praxe, zakládající se na možnost plemenného zušlechtění a ozdravení lidu výběrem dobrých a vynikajících členů a zároveň vylučováním členů degenerovaných a chorých.
- Sv. 7. **Protireformace v Čechách** — Dr. H a n u š O p o č e n s k ý. Kniha o duševní síle a nezdolnosti národa. Dějiny velkého hnutí náboženského, jehož výslednicí byl posléze požadavek svobodné církve ve svobodném státě — požadavek přirozených práv lidských!
- Sv. 8. **Život venkova** — Dr. R. R o l í č e k. Po prvé ve světové literatuře soustavně pojednáno o vysoce zajímavých otázkách kulturního povznesení života na venkově v rozsahu nejširším.
- Sv. 9. **Drahokamy** — Doc. Dr. B o h. J e ž e k. Zajímavý obor vědy o drahokamech došel spiskem tímto po prvé v literatuře naší soustavného a zároveň populárního zpracování. Není to suchopárně-vědecky zpracované pojednání, nýbrž lehkým tónem vypravovacím sepsané dílko, které každého inteligenta zaujme. Vyzdobeno jest 6 fotografickými přílohami.
- Sv. 10. **Využití tepla** — Ing. K. F. Č á s k a. Zpopularisované základní poznatky vědy technické, jež zabývá se využitím tepla k účelům zejména motorickým. Jest to v literatuře české první spisek toho druhu. Mnohá jeho místa čtou se jako román budoucnosti, udávající perspektivu oné doby, kdy určité zdroje tepelné budou vyčerpány a ukazující, jak by lidstvo mohlo již nyní úsporně upomaliti spotřebu svých paliv.
- Sv. 11. **Umění XIX. století** — Ph. Dr. A. M a t ě j č e k. V malém zhuštěném slovním rozsahu, doprovázeném 26 reprodukcemi mistrů umění výtvarného, autor líčí vývojovou linii tohoto umění, jež z klasi-

- cistických počátků 19. století pozvolným vývojem, časem však i revolučně, šlo k novým cílům, novým metám.
- Sv. 12. **Přímořské země říše Rakousko-Uherské** — Doc. Dr. V. J. Dvorský. Nejen světová konflagrace, již stalo se thema toto akutním, ale i nové směrnice českého úsilí kulturního i hospodářského vyvolaly tuto monografii rakouské Adrie. O všeobecných kapitolách historických, zeměpisných a kulturních, znalosti o Goricku, Terstu, Istrii, Rjece, Kvarneru, chorvatském přímoří a o Dalmácii ve zvláštních kapitolách.
- Sv. 13. **Hus a doba před ním** — Prof. Dr. J. V. Šimák. V přehledné a při tom vyčerpávající velmi účinné formě hospodářský i kulturní a myšlenkový obraz doby předcházející vystoupení Husovu. Život, působení i vliv Husův na soudobý život český a konec jeho úsilí o mravní reformu.
- Sv. 14. **Péče o invalidy a jich pracovní výchova** — Ing. Stan. Špaček. Problém, který přinesla poslední doba, vyličuje autor v celé podstatě, dokládaje, jak je možno čeliti případným nepříznivým následkům světodějného boje pro individuální fyzické schopnosti a jak je nutno organisovati práci, aby invalidé zůstali plně výkonnými členy lidské společnosti.
- Sv. 15. **Lidový kroj v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku** — Renáta Tyršová. (Illustrováno.) 2. vydání 1918. Studie o posavadních snahách za zjištěním základních žvlů lidové tvořivosti umělecké a o vývoji zájmu o výtvarné projevy. Nástin hlavních kategorií lidového kroje s úvahou o jich stáří, vztahu a proměnách. Po prvé s odbornou soustavností a původním názvoslovím, tak zajímavým, celá nauka o částech krojů slovenských, moravsko-slezských a českých, již doprovázejí původní rázovité obrázky.
- Sv. 16. **Ochranná péče o mládež v cizině i u nás** — JUDr. Václav Nedoma. Auktor způsobem odborným v hlavních rysech podává obraz současného stavu této činnosti v cizině i u nás a naznačuje cesty její v budoucnosti. V dnešní době péče o válečné sirotky a děti strádající válkou vůbec jest kniha ta nezbytnou informační příručkou každého, kdo ať z úřední povinnosti, nebo dobrovolně ochrannou péčí o mládež se zabývá.
- Sv. 17. **Ochrana budov proti blesku** — Dvorní r. Dr. Jos. Theurer. Vývoj nauky o elektřině předstihl vývoj nauky o bleskosvodech. Mnohé pravidlo, jež dříve se zdálo vědecky odůvodněným, stalo se zbytečným předsudkem a bleskosvody v důsledku toho drahými. Auktor popisuje soustavu spolehlivých bleskosvodů zjednodušených, při nichž není třeba zbytečně drahé mědi a jichž soustava je v Německu již po léta namnoze i zákonem zavedena.
- Sv. 18. **Kritika literární, metody a směry** — Doc. Dr. Arne Novák. Hlavní metody v literární kritice, charakteristika předních zástupců kritického badání a tvoření v písemnictví světovém. Samostatné oddíly věnovány jsou kritice filologické, krasovědné kritice dogmatické, kritice životopisné a sociologické.
- Sv. 19. **Kritika literární, zásady a praxe** — Doc. Dr. Arne Novák. Způsobem stejným jako ve sv. 18. řeší auktor řadu důležitých otázek z kritiky slovesné: táže se po jejím poměru k literárnímu dějepisu, vyšetřuje, pokud moralistní a náboženská hlediska mají v ní oprávněnost, zabývá se problémem národnosti v kritice slovesné. Hlava závěrečná stručnými a názornými rysy črtá vývoj české kritiky od Dobrovského po naše dny.
- Sv. 20. **Sociální politika** — Prof. Dr. K. Engliš. Všeobecné pojmy sociální politiky (společnosti, společenských ideálů a společenského zřízení), problémy sociální politiky, jež vzrůstají z platných společenských řádů (problém chudoby, problém středostavovský, dělnická otázka).

Dělnické otázky věnován zvláštní oddíl, v němž jest soustavně a přehledně vyčerpána.

- Sv. 21. **Výživa rostlinami** — Prof. Dr. E d v. B a b á k. Výživa člověka rostlinami, na podkladě všeobecných dat biologických, vyložených pro poučení širokých vrstev čtenářstva. Zvláštní zřetel je věnován všem stránkám výživy ve válečných dobách značně ztížené, jakož i hnutí vegetářskému. Smíšená strava s převážným podílem rostlinných potravin, vhodně upravených, dovozuje se jako pro člověkovu organizaci nejpřiměřenější.
- Sv. 22. **Lidové a národní umění** — Insp. L e o p. W e i g n e r. Pojem lidového umění, na jaké výši se bylo udrželo, jaké příčiny spolupůsobily k jeho zániku a v jakém směru lze pracovati k jeho zušlechťení, osvěžení a ozdravení.
- Sv. 23. **Kouzelný proutek** (Virgule.) — Prof. Dr. Č e n ě k Z í b r t. Kulturně-historické studie o starověké a středověké virguli, čarovném proutku, dovedly spisovatele k otázce, v poslední době jinde i u nás (zvláště po objevu léčivých lázní v Poděbradech proutkem) často řešené o moderním proutkaření. Teorie i základ praxe při hledání vody, kovů a jiných látek proutkem skutečným nebo z kovů napodobeným, se zřetelem k lidovému podání o starodávné virguli. Návod ke hledání proutkem podle zásad, v poslední době ustálených.
- Sv. 24. **Otázky literární psychologie** — Doc. dr. O. F i s c h e r. Přehled snah a směrů, vykládajících vznik básnického díla z duše jedincovy. Důraz položen na vědecké úsilí ve Francii a Německu, zvláštní kapitola věnována literární psychologii v Čechách. Kromě úvah literárních jsou tu uváděna též badání podnikaná se stanoviska odborně duševědného a lékařského, takže i nejnovějším postupům psychografie, pathografie a psychoanalýzy vykázáno je náležité místo.
- Sv. 25. **Ochranné oblasti přírodní** — Dr. J a n S v. P r o c h á z k a. V knížce doprovázené vybranými ilustracemi podává se po prvé v literatuře české přehledný obraz po světových snahách, jinde tak úrodně v zájmu vědy vyspěvších, za udržení původní přírody a jejího života proti hrozícímu úplnému vyplenění i zničení jejímu důsledky lidského „pokroku“ i nerozumu.
- Sv. 26—27. **Tanec** — Dr. E. S i b l í k. Projev života a umění. Prvá kniha o tanci v české literatuře pojednává na kulturně-historickém pozadí o všech oborech umění tanečního s hlediska vývojového i estetického, zafazující i zjevy nejnovější. Tak odborně informuje zvýšený zájem naší doby o toto umění. Značná rozlehlost látky semknuta jest v kapitoly psané výrazným a jasným slohem. Přislušné obrázky doplňují zajímavé dílko.
- Sv. 28. **Potravin** — Prof. Z d. K o b z a. Populární, ale výsledky vědeckého badání podepřené výklady o chemickém složení a technologii nejdůležitějších potravin a různých výživných přípravků. Praktické pokyny a přehledné tabulky zvyšují zajímavost a význam knížky.
- Sv. 29. **Zázraky moderní lučby** — Ing. Fr. Š t ě p á n e k. Nejde jen o radium, které je mezi nimi na prvním místě svými tajemnými vlastnostmi, svou genesí milionů let a svou moderní výrobou pro velkolepé lékařské účinky, zdůvodňující důležitost radioaktivity vesmíru. Následuje zajímavá pout kruhem dusíku, doplněná vylíčením jeho významu pro organismy i jako plynu vázaného k životu i povzneseného k osamocení jeho výroby umělé i přechodu v atmosférický, uvedení v nauku o koloidech, které se zdají býti efektivními faktory života s výhledy do cenné naděje na výrobu umělého kaučuku i chemické potraviny, koření a parfumů.
- Sv. 30—31. **Elektrisace po válce** — Ing. Vladimír List. Přístupně podaný přehled rozsáhlých hospodářských úkolů a hospodářských výhod elektrisace našich zemí, usnadněné bohatými vodními silami našimi,

0 25

›Duch a Svět‹
vychází ve svazcích ve lhůtách měsíčních po K 1.25 — 3.—,
V Praze 1918.

Nákladem vlastním. - Tiskem „Unie“ v Praze.